

Oppositie met vaste waarden

Een historisch onderzoek naar de parlementaire oppositievoering van het Christen Democratisch Appèl tussen 1998 en 2002

Masterscriptie Geschiedenis: Politiek en Parlement

Radboud Universiteit Nijmegen

F.T.M. (Famke) Telman

S1077188

Mei 2022

Begeleider: Esther Baakman LL.M. MA

Aantal woorden: 14546

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1 De aanloop naar '98	12
Rampjaar 1994	13
Nieuwe wegen, vaste waarden	16
Nieuwe strategie	18
De partijleider	20
2 Buitenlandse zaken	22
Het kabinet versus het CDA	23
Wat gebeurde er?	24
Het CDA in de oppositie	26
Resultaten	29
3 De medisch-ethische kwesties	30
Het kabinet versus het CDA	31
Wat gebeurde er?	32
Het CDA in de oppositie	33
Resultaten	39
Conclusie	41
Literatuur en bronnen	44

Inleiding

'We run this country', zou CDA-kamerlid Joost van Iersel ooit hebben geroepen. De macht van het CDA leek met drie succesvolle kabinetten Lubbers gevestigd. Tot de verkiezingen van 1994. Het CDA leverde deze verkiezingen twintig zetels in en schoot zo van het recordaantal van 54 naar 34 zetels. Binnen het CDA werd later ook wel gesproken van 'rampjaar '94'. Aan de formatietafel sloten PvdA, VVD en D66 een regeerakkoord, zonder het CDA. Kabinet Kok I, ook wel het eerste Paarse Kabinet genoemd, was een feit.¹ Voor het eerst sinds 1918 had Nederland een kabinet zonder confessionele deelname en tevens voor het eerst sinds de oprichting van de partij zonder het CDA. De machtspositie van de christendemocraten was voorbij en de partij nam plaats op de oppositiebanken. Oppositievoering bleek niet voor de partij weggelegd. Als partij die sinds diens oprichting altijd geregeerd had, was het CDA tussen 1994 en 1998 een vreemde eend binnen de oppositie, ondanks dat het de grootste oppositiepartij was. Na vier jaar oppositie nam het CDA in 1998 opnieuw geen deel aan het kabinet, toen de huidige regeringspartijen verder gingen met het kabinet dat bekend werd als Paars II. Het CDA was vastbesloten om de tweede oppositieperiode anders in te gaan en had als doel om zich het oppositievoeren eigen te maken.

Oppositie is een breed begrip. Wanneer het over de oppositie gaat kan dit gaan over buitenparlementaire oppositie of parlementaire oppositie. In deze scriptie zal het onderzoek zich enkel richten op het laatst genoemde. Het historisch debat rondom parlementaire oppositie in westerse democratieën wordt gedomineerd door het werk van politicoloog Robert A. Dahl en door politicologen en historici die op zijn werk voortborduren. In 1966 schreef Dahl het werk *Political Oppositions in Western Democracies*.² Hierin onderzocht hij, samen met andere politicologen, hoe de parlementaire oppositie in tien verschillende landen functioneert. Dahl is niet de enige die een model heeft gezocht voor parlementaire oppositie binnen Westerse Democratieën. In het boek *Parliamentary Opposition in Old and New Democracies* stelt politicoloog Philip Norton dat oppositie in de kern altijd gaat om een relatie tussen twee groepen die tegenover elkaar staan.³ Waar zowel Norton als Dahl

---

¹ Klaartje Peters, *Een Doodgewoon Kabinet: acht jaar Paars 1994-2002* (Amsterdam 2015), 47.

² Robert A. Dahl, *Political Oppositions in Western Democracies* (New York City 1966).

³ Philip Norton, 'Making sense of opposition', in: Ludget Helms (red.), *Parliamentary opposition in old and new democracies* (New York 2009), 236-250.

spreken van parlementaire oppositie, gebruikt Dahl een vaste definitie van parlementaire oppositie, namelijk oppositiepartijen tegenover coalitiepartijen in het parlement. Deze benadering van parlementaire oppositie suggereert dat parlementen altijd met coalities werken, waar dat voor veel landen echter niet het geval is. Politicoloog Arend Lijphart deed onderzoek naar de democratieën van 36 verschillende landen in zijn werk *Patterns of Democracy* en maakt onderscheid tussen twee soorten democratieën: de consensus democratie en de meerderheidsdemocratie. In het laatste geval kennen landen geen coalitievorming voor een kabinet maar bestaat het kabinet slechts uit één partij.⁴ Hierdoor kent de definitie van Dahl een tekortkoming.

In Nederland is sprake van een consensusdemocratie en oppositievoering is iets wat niet uit onze parlementaire democratie is weg te denken, maar toch is het in de historiografie van de Nederlandse parlementaire geschiedenis een concept dat vaak over het hoofd wordt gezien of waar niet de nadruk op ligt. In grote onderzoeken naar de parlementaire geschiedenis van Nederland komt de oppositie af en toe aan bod, maar de nadruk lijkt altijd te liggen op de kabinetten of de coalitie. Minder vaak ligt de nadruk op de verhoudingen tussen de oppositie of het parlement en de regering. Vooral in oude historische werken speelt de oppositie nog een kleine rol, mede omdat de oppositie toen nog niet echt georganiseerd was. Een kantelpunt in de historiografie over oppositie was de komst van de in 1879 opgericht de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), de eerste politieke partij. Tot die tijd bestond partijpolitiek niet en zaten Kamerleden onafhankelijk in het parlement.⁵ Politicoloog Hans Daalder beschrijft in zijn artikel over de Nederlandse parlementaire oppositie de komst van de ARP als een belangrijk keerpunt in de geschiedenis van de Nederlandse politiek. Zijn artikel *The Netherlands: opposition in a segmented society* is onderdeel van het grote onderzoek naar parlementaire oppositie in Westerse democratieën van Dahl.⁶ Daalder beschrijft de komst van de ARP als de eerste confrontatie van de liberale elite met een democratisch gestructureerde oppositie. De komst van de ARP zorgde volgens

---

⁴ Arend Lijphart, *Patterns of democracy: government forms and performance in thirty-six countries* (New Haven, 1999).

⁵ Kees Versteegh, *De Honden Blaffen: Waarom het CDA geen oppositie kan voeren* (Amsterdam 1999), 11.

⁶ Hans Daalder, 'The Netherlands: Opposition in a segmented society', in: Robert A. Dahl (red.), *Political Oppositions in Western Democracies* (New Haven 1966), 188-236.

Daalder tevens voor massale politisering, waardoor bijvoorbeeld snel na de komst van de ARP meer oppositiepartijen ontstonden, zoals de sociaaldemocraten.⁷

Het werk van Daalder richt zich specifiek op parlementaire oppositie, maar dit geldt niet voor andere belangrijke parlementaire historiografie. Wel werd in de negentiende eeuw de komst van de ARP opgemerkt bij politieke historici als belangrijk keerpunt voor de parlementaire oppositie. Tot de belangrijkste werken van de negentiende eeuw wat betreft parlementaire geschiedenis worden een aantal auteurs gerekend. Een belangrijk parlementair historisch overzicht van deze tijd is het werk van J.A. de Bruyne, met de titel *De geschiedenis van Nederland in onzen tijd 1848-1888*.⁸ Ook de conservatief-liberale politicus W.J. van Welderen baron Rengers bracht in 1889 een ander belangrijk werk uit over de Nederlandse parlementaire geschiedenis van de negentiende eeuw en gaat al iets verder in op de rol van oppositie binnen het parlement dan De Bruyne.⁹ Beide auteurs noemen de komst van de ARP dus als belangrijk keerpunt, maar politieke geschiedschrijvers uit deze tijd zijn vooral nog geïnteresseerd in het kabinet. In de eerste helft van de twintigste eeuw was medeoprichter van de VVD P.J. Oud lange tijd een van de belangrijkste geschiedschrijvers over de parlementaire democratie van Nederland. Tijdens de Tweede Wereldoorlog schreef Oud het zesdelige werk *Het Jongste Verleden*, over de kabinetten tussen 1918 en 1940.¹⁰ Wederom ligt de nadruk van de parlementaire geschiedschrijving op de kabinetten. De interesse in de coalitie of het kabinet is een terugkerend fenomeen in de geschiedschrijving. Deze nadruk op de kabinetten is echter opvallend aangezien de kabinetten volgens sommige historici, die verderop besproken worden, een veel minder grote machtspositie hadden in verhouding tot het parlement in de periode voor de Tweede Wereldoorlog, waaruit deze werken komen. De oppositie als onderzoeksgebied lijkt in de tweede helft van de twintigste eeuw, zoals bij Daalder en andere schrijvers, pas echt interessant te worden voor politieke historici.

In de afgelopen 35 jaar kende Nederland slechts vier premiers: Rutte, Balkenende, Kok en Lubbers. In de 35 jaar voor Lubbers kende Nederland er tien.¹¹ Hierin zien sommige

---

⁷ Daalder, 'The Netherlands: Opposition in a segmented society', 189.

⁸ J.A. de Bruyne, *De geschiedenis van Nederland in onzen tijd 1848-1888* (1901).

⁹ W.J. van Welderen baron Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland sedert 1849* (1889).

¹⁰ P.J. Oud, *Het Jongste Verleden 1-6* (1948-1951).

¹¹ R. Koole, 'Gouvernementalisering: De veranderende verhouding tussen regering en

historici een verschuiving van de macht van het parlement naar het kabinet. Deze veranderende positie van het parlement en daarmee de oppositie wordt voor het eerst benoemd in 1969, al tien jaar voor het aantreden van Ruud Lubbers, door staatsrechtsgeleerde Henc van Maarseveen, toen hij sprak over 'de heerschappij van de ministerraad'.¹² Hiermee duidt Van Maarseveen op de steeds verder groeiende macht die de kabinetten lijken te verwerven in verhouding tot het parlement. De focus binnen de parlementaire geschiedschrijving verschuift en hiermee verandert ook het debat over parlementaire oppositie. Volgens politicoloog Bernard Manin verandert de politieke arena in de jaren zestig enorm en vindt er een verandering plaats van een partijdemocratie naar een toeschouwersdemocratie.¹³ Dit houdt in dat niet meer de partijen, maar de politicus en meestal de partijleider, het belangrijkste zijn voor de kiezer. De persoon van de politicus gaat, onder andere door de opkomst van nieuwe media, een erg belangrijke rol spelen. In de Nederlandse politiek verklaart dat onder andere hoe de minister-president een steeds langere termijn aanblijft, wanneer zijn persoon belangrijker wordt dan de partij waar hij bij hoort. Historici zien hierdoor ook de parlementaire oppositie veranderen. Zoals Van Maarseveen stelde verschuift de macht vanaf de jaren zestig steeds meer richting het kabinet en de coalitie waardoor de macht van het parlement, en met name die van de oppositie, afneemt. Historici die dit standpunt delen betreuren de teloorgang van het dualisme en constateren te veel monisme.¹⁴ Auteurs die dit standpunt innemen zijn onder andere parlementair journalist Willem Breedveld en historici Marcel ten Hooven en Ronald de Jong.¹⁵ De roep om meer dualisme door politieke historici en staatsrechtkundigen wordt vaak gehoord als reactie op de krimp van de macht van het parlement en de oppositie.

Er is echter ook een andere zijde in het historisch debat rondom dualisme en de verhouding tussen de oppositie en het kabinet. Hoogleraar politieke wetenschappen Ruud Koole schreef een artikel over het historisch debat waarin aan de ene kant het standpunt

---

parlement in Nederland', *Tijdschrift voor Constitutioneel Recht* (2018) no. 5, 317-341, aldaar 317.

¹² H.T.J.F. van Maarseveen, *De heerschappij van de ministerraad* (Den Haag 1969).

¹³ Bernard Manin, *The Principles of Representative Government* (Cambridge 1997), 220.

¹⁴ Koole, 'Gouvernementalisering: De veranderende verhouding tussen regering en parlement in Nederland', 326.

¹⁵ W. Breedveld en J. Zijlstra, 'Minister-president 1967-1971. Een eerherstel voor het dualisme', in: *Voor de eenheid van beleid. Beschouwingen ter gelegenheid van vijftig jaar Ministerie van Algemene Zaken* (Den Haag 1987), 209-218.; M. ten Hooven en R. de Jong, *Geschiedenis van de Christelijk Historische Unie 1909-1980* (Amsterdam 2008), 99-104.

wordt ingenomen dat het kabinet en de ministers te veel macht krijgen en aan de andere kant het idee bestaat dat er sinds de tweede helft van de twintigste eeuw juist spraken is van 'parlementarisering'.¹⁶ Bij dit laatste neemt de macht van het parlement en de oppositie juist toe. Volgens politiek historicus Carla van Baalen is parlementarisering een lange ontwikkeling, die al begon in de negentiende eeuw.¹⁷ De belangrijkste oorzaak hiervan is het besef van onze eerste kabinetten dat zij niet kunnen bestaan zonder vertrouwen van de Kamer, en dus ook dat van de oppositie. Waar de nadruk in de geschiedschrijving vaak ligt op de kabinetten, speelt het parlement volgens Van Baalen de belangrijkste rol als het gaat om waar de politieke macht ligt. De ontwikkeling van parlementarisering heeft er uiteindelijk toe geleid dat de Tweede Kamer sinds 2012 de eerste stap mocht zetten in het aanstellen van een formateur bij de kabinetsformaties, waarmee de kamer dus niet meer alleen macht heeft verkregen tegenover de kabinetten, maar nu ook een belangrijke taak van de koning heeft overgenomen.¹⁸

De nadruk ligt in het werk van Van Baalen echter opnieuw vooral bij de coalitie, oftewel de meerderheid van de Kamer. De verhoudingen in het parlement tussen oppositie en coalitie komen niet aan bod. Dit ligt opnieuw in lijn met de bredere historiografie rondom parlementaire geschiedenis. Koole beargumenteert juist dat van parlementarisering geen sprake is, net zo min als van de heerschappij van de ministerraad.¹⁹ Een belangrijke ontwikkeling die hij ziet in het parlement is de groeiende oriëntatie van (gevestigde) partijen op regeren in plaats van volksvertegenwoordiging. Een ontwikkeling die in de jaren negentig ook duidelijk te zien was bij het CDA.²⁰ Deze gerichtheid op het bestuurlijke vindt volgens Koole ook plaats bij de oppositiepartijen, wat ten koste gaat van hun intermediaire rol tussen kiezers en gekozenen.²¹ Dit heeft tot gevolg dat de verhouding tussen regering en parlement steeds meer bepaald wordt door politieke leiders. Binnen dit historische debat

---

¹⁶ Koole, 'Gouvernementalisering: De veranderende verhouding tussen regering en parlement in Nederland', 318.

¹⁷ Carla van Baalen, 'De parlementarisering van de kabinetsformatie', in: B.J. van Ettehoven, J. Polak, G. Roes, L. Verhey, B. Vermeulen, L. Weesing-Loeber en A. Weggeman (red.), *Rechtsorde en Bestuur: Liber Amicorum aangeboden aan Pier Hein Donner* (Den Haag 2018), 47-61, aldaar 47.

¹⁸ Van Baalen, 'De parlementarisering van de kabinetsformatie', 55.

¹⁹ Koole, 'Gouvernementalisering: De veranderende verhouding tussen regering en parlement in Nederland', 333.

²⁰ Versteegh, *De Honden Blaffen*, 11.

²¹ Koole, 'Gouvernementalisering: De veranderende verhouding tussen regering en parlement in Nederland', 332-333.

plaats ik mijzelf aan de zijde Koole en de historici die de machtspositie vooral aan het kabinet toekennen. De steeds langer zittende premiers duiden onder andere op deze machtspositie van het kabinet. Tevens lijkt het voor veel partijen het doel te zijn om te regeren, hier ligt immers de macht. De oppositie lijkt slecht een pauze tussen regeerperiodes in. Dat deze instelling ook bij het CDA duidelijk aanwezig is zal uit deze scriptie blijken. Tot slot wordt de politicus, zoals Manin stelt, steeds belangrijker voor de kiezer. In het kabinet, en zeker in het torentje, krijgt de politicus de meeste aandacht. Deze ontwikkelingen duiden naar mijn inziens op een steeds verder groeiende macht van het kabinet en verklaren waarom veel partijen de coalitie begeren boven de oppositie.

Binnen het debat over parlementaire oppositie lopen de meningen dus nogal uiteen. Waar de ene groep historici vindt dat de kabinetten en de ministers de laatste decennia de macht steeds verder naar zich toe hebben getrokken, vindt de andere groep dat er juist sprake is van meer macht bij het parlement, waar de oppositie onderdeel vanuit maakt. Desondanks ontbreekt binnen deze historiografie onderzoek naar parlementaire oppositie. De focus ligt bij de meeste grote onderzoeken op de kabinetten of soms de coalitie. Hier liggen daarom nog kansen naar nieuw onderzoek.

In de historiografie over het CDA in de oppositie is het grote zetelverlies van de partij in 1994 een veel besproken moment onder historici. Velen hebben zich gebogen over de vraag hoe het CDA in 1994 zoveel zetels kon verliezen en waarom de partij in de hierop volgende oppositieperiode zichzelf niet wist te herstellen. In *De rogge staat er dun bij, macht en verval bij het CDA 1974-1994* doen Pieter Gerrit Kroeger en Jaap Stam onderzoek naar hoe het CDA een sterke machtspositie wist te verwerven en hoe de partij deze positie in 1994 uit handen moest geven.²² Zij stellen dat het CDA niet op de nederlaag en de oppositiebanken was voorbereid en onder andere om deze reden niet de juiste houding wist aan te nemen binnen de nieuwe rol die de partij nu had.²³ Ook Kees Versteegh deed onderzoek naar het verval van het CDA en de daarop volgende gefaalde oppositieperiode van de partij. Zijn werk sluit zich aan bij dat van Kroeger en Stam en ook hij concludeert dat het CDA niet op de oppositie was voorbereid en mede hierdoor zich geen staande wist te

---

²² P.G. Kroeger en Jaap Stam, *De rogge staat er dun bij: macht en verval van het CDA 1980-1994* (Amsterdam 1998).

²³ Kroeger en Stam, *De rogge staat er dun bij*, 337.

houden in de oppositie tussen 1994 en 1998.²⁴ In het historisch debat rondom de verhoudingen tussen het kabinet en de oppositie is het CDA als partij die lang de macht in handen had tijdens de kabinetten Lubbers en die deze positie onverwachts moest inruilen voor acht jaar in de oppositie een goede casestudy om deze verhoudingen te onderzoeken.

Voor deze scriptie is gekozen om voort te borduren op de onderzoeken naar de oppositieperiode van het CDA tussen 1994 en 1998 en is besloten onderzoek te doen naar de oppositievoering van deze partij tussen 1998 en 2002. Het CDA was sinds de oprichting in 1980 altijd een regeringspartij geweest. Omdat de partij in 1994, en later opnieuw in 1998, tegen de eigen wil in de oppositie belandde, is het CDA een goede casestudy om onderzoek te doen naar parlementaire oppositievoering in de jaren negentig. Hoe ging een partij die weinig tot geen ervaring had met de oppositie om met deze nieuwe, maar belangrijke rol? In deze scriptie zal onderzocht worden hoe het CDA in 1998 terug keek op de afgelopen oppositieperiode en hoe het CDA op basis hiervan zijn oppositie wilde verbeteren. Wist het CDA zich in de ogen van de partij te herpakken vanaf 1998 en welke lessen had de partij getrokken uit de afgelopen periode? De onderzoeksvraag is als volgt: Hoe wilde het CDA de parlementaire oppositievoering verbeteren tijdens de regeerperiode van Kok II tussen 1998 en 2002 ten aanzien van de oppositieperiode van 1994 tot 1998 en hebben ze hieraan voldaan?

Om het onderzoek in deze scriptie uit te kunnen voeren is naast de besproken literatuur gebruik gemaakt van verschillende bronnen. Deze bronnen zijn veelal CDA-documenten en daarnaast zijn er Kamerhandelingen onderzocht. De belangrijkste bron uit het CDA-archief is het document *Nieuwe wegen, vaste waarden* uit 1995.²⁵ Dit rapport is een belangrijke bron, omdat het CDA hier de nieuwe gewenste koers in heeft uitgewerkt en het daarom veel kan vertellen over hoe het CDA naar het eigen handelen keek en hoe de partij zichzelf opnieuw wilde uitvinden. *Nieuwe wegen, vaste waarden* is een rapport dat geschreven is om te publiceren. Bij het uitkomen van dit rapport was het beschikbaar voor alle leden. Het is daarom belangrijk om kritisch om te gaan met deze bron, omdat het niet slechts bestaat uit zelfreflectie, maar vooral moest tonen dat het CDA voor de kiezer nog steeds de juiste keuze was. Het is vooral een document dat hoop en houvast moest geven

---

²⁴ Versteegh, *De Honden Blaffen*, 70-71.

²⁵ Het Christen Democratisch Appèl, *Nieuwe wegen, vaste waarden: Aanzet tot een strategisch beraad binnen het CDA* (Den Haag 1995), Rapport van het Strategisch Beraad van het CDA.

voor de toekomst in plaats van dat het alle problemen binnen de partij blootlegde. Dit kan problematisch zijn omdat het een vertekend beeld kan geven van de daadwerkelijke problemen binnen de partij. Hier zal in de scriptie rekening mee worden gehouden. Naast dit rapport wordt er ook gebruik gemaakt van andere CDA-documenten, zoals verkiezingsprogramma's en andere openbare documenten. Voor deze bronnen is de zelfde kritische benadering nodig, aangezien alle bronnen openbaar en voor een ieder inzichtelijk waren. Interne bronnen van het CDA uit de onderzochte periode zijn helaas niet meer beschikbaar, omdat deze documenten grotendeels verloren zijn gegaan in 2010.²⁶ Om die reden wordt er enkel gebruik gemaakt van publieke bronnen van het CDA, die allemaal verworven zijn via het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen in Groningen.

De handelingen die zijn onderzocht zijn verschillende debatten die plaatsvonden in de periode van 1998 tot 2002 in de Tweede Kamer. De handelingen zijn gebruikt omdat deze een direct zicht geven op de manier van oppositievoering van het CDA. De Tweede Kamer is immers de plek waar oppositie plaatsvindt, wat deze bronnen geschikt maakt om de oppositievoering te onderzoeken. Het nadeel van handelingen binnen een periode van vier jaar is dat het er veel zijn. Het is onmogelijk om alle debatten waaraan het CDA heeft deelgenomen te analyseren binnen deze scriptie. Daarom is er een selectie gemaakt van een aantal debatten die een zo goed mogelijk inzicht moeten bieden in de oppositievoering van het CDA. Tegelijkertijd zorgt dit ervoor dat het overzicht niet compleet is en dat er door het buiten beschouwing laten van veel handelingen oppositiestrategieën over het hoofd kunnen worden gezien. Om dit zoveel mogelijk te voorkomen is er in deze scriptie voor gekozen om twee onderwerpen te onderzoeken, namelijk een onderwerp waarbij het CDA erg in lijn ligt met het kabinet en een onderwerp waarbij het CDA juist lijnrecht tegenover het kabinet staat. Hierdoor kunnen de onderzochte handelingen toch een goed beeld geven van hoe het CDA oppositie voert tegen het kabinet op twee totaal verschillende domeinen.

Om dit onderzoek uit te kunnen voeren is deze scriptie opgedeeld in drie hoofdstukken met drie deelvragen. In het eerste hoofdstuk wordt onderzocht wat er in 1994 gebeurde binnen de partij, welke invloed dit had op de eerste oppositieperiode en welke lessen de partij hieruit getrokken heeft. Daarna wordt onderzocht wat de nieuwe strategie

---

²⁶ Deze informatie is verstrekt door een medewerker van het Wetenschappelijk Instituut van het CDA in e-mailcorrespondentie over beschikbaar bronmateriaal van de partij.

van het CDA was in 1998 voor de komende oppositieperiode. Ook wordt er kort ingegaan op de rol van de partijleider. De deelvraag die bij dit hoofdstuk hoort is als volgt geformuleerd: Hoe keek het CDA in 1998 terug op de afgelopen oppositieperiode vanaf 1994 en op welke manier wilde het CDA dit verbeteren voor de komende oppositieperiode?

In het tweede en derde hoofdstuk zal er concreet onderzocht worden op welke manier het CDA oppositie voerde in de Tweede Kamer. Dit zal worden onderzocht aan de hand van kamerhandelingen. Zoals eerder genoemd is er gekozen om onderzoek te doen naar de oppositievoering op twee thema's: een thema waarbij het CDA veel overeenkomsten heeft met het kabinet en een thema waarin het CDA ideologisch juist ver van het kabinet verwijderd is. In het tweede hoofdstuk van deze scriptie wordt het thema buitenlandse zaken onderzocht. Op dit thema kan het CDA zich erg vinden in de plannen van het kabinet en steunt het CDA als oppositiepartij veel van deze plannen. In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe het CDA oppositie voert op een thema waar deze overeenkomsten zijn, door middel van het beantwoorden van de volgende deelvraag: Hoe voert het CDA oppositie tegenover het kabinet op het thema buitenlandse zaken? In het laatste hoofdstuk worden kamerhandelingen onderzocht op progressieve onderwerpen, specifiek de medische ethiek. De debatten die worden onderzocht zijn die over de wetsvoorstellen van de embryowet en de euthanasiewetgeving. Op dit thema is het CDA ideologisch ver verwijderd van de regerende partijen, die een meer progressieve houding hebben jegens dit onderwerp. De deelvraag die in dit hoofdstuk wordt behandeld klinkt als volgt: Hoe voert het CDA oppositie tegenover het kabinet op het thema medische ethiek?

Deze laatste twee hoofdstukken sluiten aan op de vraag uit het eerste hoofdstuk. Door handelingen te analyseren op de twee verschillende thema's zal in deze scriptie onderzocht worden of het CDA daadwerkelijk zijn draai heeft kunnen vinden binnen de oppositie en of de uitvoering van oppositie tussen 1998 en 2002 aansloot bij de visie die het CDA in 1998 voor ogen had.

1. De aanloop naar '98

Toen het CDA in 1994 in de oppositie belande, moest de partij zichzelf opnieuw uit vinden. Voor het eerst in 75 jaar werd er een kabinet samengesteld zonder confessionele deelname. Hoewel het CDA sinds de oprichting in 1980 altijd in de coalitie gezeten had, waren de voorlopers van het CDA daarentegen niet onbekend met de oppositie. De KVP, de ARP en de CHU, de partijen die samen gefuseerd waren tot het CDA, hadden alle drie ervaring met de oppositie.²⁷ Toch was de partij al tien jaar niet meer bekend met deze rol en begeerde de partij de oppositie daarnaast ook allerm minst. Na een hevig verlies van zetels in 1994 lukte het de partij maar niet om zijn draai te vinden binnen de oppositie. Interne partijproblemen speelden hierbij een rol. Fractievoorzitter Enneüs Heerma trad in 1994 aan als partijleider, maar zijn fractieleiderschap hield nog geen drie jaar stand. Heerma kon nooit op volledige steun rekenen binnen zijn eigen fractie en in het debat zou hij nooit de sterke leider zijn die het CDA nodig had in deze tijden van crisis.²⁸

Op 27 maart 1997 trad Jaap de Hoop Scheffer aan als nieuwe fractieleider van het CDA. De Hoop Scheffer had eerder openlijk kritiek gehad op de manier van oppositievoering van zijn voorganger Heerma en tijdens de verkiezingen van 1998 was alle hoop op hem gevestigd.²⁹ Toch verloor het CDA, tegen alle verwachting in, opnieuw vijf zetels tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 1998. Ondanks de geringere teruggang dan in rampjaar 1994, schokte het verlies de partij opnieuw hard. Met een nieuwe lijsttrekker en een verkiezingsprogramma waarmee de partij zich als christelijk-sociaal duidelijk had willen onderscheiden van de VVD en de PvdA dacht het CDA zich te hebben hervonden. Maar de uitslag was verlies.³⁰ Het CDA kwam in 1998 als gevolg hiervan opnieuw in de oppositie terecht. De Hoop Scheffer had een duidelijke visie over wat er mis ging in de oppositievoering van de partij tegenover het eerste kabinet Kok. Volgens De Hoop Scheffer meende Heerma dat het CDA elke kans om het kabinet-Kok ten val te brengen moest aangrijpen, ook als de christendemocraten daarvoor een standpunt moesten omarmen wat

---

²⁷ Versteegh, *De Honden Blaffen*, 11.

²⁸ Marcel ten Hooven, 'Een machtspartij met idealen. Een geschiedenis van het CDA 1980-2010', in: Gerrit Voerman (red.), *De Conjunctuur van de Macht: Het Christen Democratisch Appèl 1980-2010* (Amsterdam 2011), 59-109, aldaar 91.

²⁹ Ten Hooven, 'Een machtspartij met idealen', 95.

³⁰ Ibidem, 94.

niet de hunne was.³¹ De Hoop Scheffer wilde dat anders gaan aanpakken. In dit hoofdstuk wordt onderzocht wat er gebeurde in 1994, hoe het CDA in 1998 zelf terug kijkt op de afgelopen oppositieperiode en welke conclusies de partij over de eigen manier van oppositievoeren trekt. Hoe wil het CDA het vanaf 1998 beter gaan doen? Ook die vraag zal in dit hoofdstuk beantwoord worden.

Rampjaar 1994

In 1994 verloor het CDA twintig zetels, een niet eerder vertoonde achteruitgang in de parlementaire geschiedenis. Het jaar zou bij het CDA als rampjaar '94 bekend komen te staan. Ondanks het grote zetelverlies in 1994 kwam een plek in de oppositie voor de partij enigszins als een verassing. Na de verkiezingsuitslag adviseerde de CDA-fractie aan Hare Majesteit om een informateur te benoemen die eerst de mogelijkheid van een paarse coalitie zou onderzoeken.³² Een groot deel van de fractie ging ervan uit dat een poging tot het vormen van een paars kabinet toch wel zou mislukken, met als gevolg dat de partijen met hangende pootjes zouden aankloppen bij het CDA. Deze gedachte kwam niet uit de lucht vallen. Het CDA had sinds 1980 altijd een machtspositie in de Nederlandse politiek. Over de machtspositie van het CDA werd voor 1994 gezegd dat men met een mengeling van afgunst en bewondering moest erkennen dat de partij in machtspolitiek opzicht sinds haar oprichting een formidabele prestatie had geleverd.³³ In 1988 grapte Ruud Lubbers tijdens een debat in de Eerste Kamer zelfs dat minister-president en lid van het CDA synoniem zijn.³⁴ De opmerking van Lubbers mocht dan bedoeld zijn als grap, onjuist was het niet. Sinds de Tweede Wereldoorlog had Nederland altijd een christendemocraat als premier gehad, met uitzondering van sociaaldemocraten Willem Drees en Joop den Uyl.³⁵ De belangrijkste reden voor deze bijzondere positie van het CDA is de uitsluiting van links jegens rechts en andersom. De wederzijdse uitsluiting van de VVD en de PvdA zorgde ervoor dat, ongeacht de

---

³¹ Ten Hooven, 'Een machtspartij met idealen. Een geschiedenis van het CDA 1980-2010', 95.

³² Marcel Metze, *De Stranding: Het CDA van hoogtepunt naar catastrofe* (Nijmegen 1995), 240.

³³ Kees van Kersbergen, Anthonie Lucardie en Hans-Martien Ten Napel (Red.), *Geloven in macht: de christendemocratie in Nederland* (Amsterdam 1993), 2.

³⁴ Klaartje Peters, *Een Doodgewoon Kabinet: acht jaar paars 1994-2002* (Amsterdam 2015), 14.

³⁵ Peters, *Een Doodgewoon Kabinet*, 14.

verkiezingsuitslag, beide partijen altijd met de middenpartij moesten regeren. Linksom of rechtsom, de christendemocraten kwamen aan de macht.³⁶

De houding van sommige CDA-fractieleden in 1994 is met deze achtergrond dan ook niet gek. Bij een kleiner deel van de CDA-fractie speelde echter het idee dat een paars kabinet wel eens daadwerkelijk de beste oplossing zou kunnen zijn. Een plaats in de oppositie zou volgens hen betekenen dat de partij zich weer geleidelijk zou kunnen herstellen van de enorme klap.³⁷ Tegen de meeste verwachtingen in kwamen de PvdA, de VVD en D66 er samen uit en kreeg het tweede deel van de CDA-fractie zijn zin.

Dat een paars kabinet na zo'n lange regeerperiode van het CDA toch tot stand was gekomen, kwam onder andere door het gemeenschappelijke doel van de nieuwe regeerpartijen om het CDA nu echt buiten de coalitie te houden. Zo dacht de VVD met weinig vreugde terug aan het tweede kabinet-Lubbers, waarbij de partij het gevoel had gehad vernederd te zijn door de christendemocraten en had Frits Bolkestein, die vanaf 1989 de VVD-fractie ging aanvoeren, een weezin ontwikkeld tegen de christendemocratische manier van politiek bedrijven.³⁸ Ook de sociaaldemocraten hadden hun redenen om het CDA buiten de coalitie te willen houden. De PvdA nam het CDA de polarisatie binnen kabinet-Lubber/Kok kwalijk en in 1994 bleek dat als gevolg hiervan de PvdA-Kamerleden een groeiende voorkeur hadden gekregen voor een coalitie met de liberalen en de sociaaldemocraten.³⁹ De meest uitgesproken anti-CDA-houding kwam echter bij D66 vandaan, de derde partij van de paarse coalitie. Deze houding had vooral een ideologische achtergrond, maar ook de afwijzing van de christendemocraten jegens D66 voor het toetreden tot het kabinet in 1989 waren ze bij D66 nog niet vergeten.⁴⁰ Het zetelverlies van het CDA kwam de drie partijen daarom goed uit. Gevoerd door de gemeenschappelijke afkeer van tal van zaken die vanouds sterk met de christendemocratie in verband werden gebracht, zoals beperkingen op medisch-ethisch gebied, kwam de coalitie die lang voor onmogelijk gehouden was in 1994 toch echt tot stand en de christendemocraten moesten als gevolg van dit verlies plaatsnemen in de oppositie.

---

³⁶ Peters, *Een Doodgewoon Kabinet*, 17.

³⁷ Metze, *De Stranding*, 240.

³⁸ Versteegh, *De Honden Blaffen*, 99.

³⁹ Ibidem, 100.

⁴⁰ Ibidem, 101.

Toen het CDA in 1994 zoveel zetels verloor, werd er drie dagen na de Tweede Kamerverkiezingen door de partij een commissie ingesteld, onder voorzitterschap van oud-minister en statenlid Til Gardeniers-Berendsen, om uit te zoeken wat de oorzaken van deze nederlaag waren.⁴¹ De commissie oordeelde dat het CDA te veel een bestuurderspartij was geworden: 'De afgelopen jaren is in de beeldvorming een vervlakking van het CDA-profiel opgetreden. Het materiële, het economische en het rationele zijn gaan overheersen. Verbinding met de uitgangspunten werd ten onrechte als bekend verondersteld.'⁴² De partij had het doel om deze ontwikkeling te keren, door een herkenbare, ideële politieke koers te varen. Dit moest het CDA gaan doen vanuit de oppositie, want regeringsdeelname was bij de publicatie van dit rapport al drie maanden uitgesloten aangezien het eerste paarse kabinet inmiddels was gaan regeren. In de periode van 1994 tot 1998 werd iets duidelijk: het CDA kon geen oppositie voeren. Het CDA had lang de rol van machthebber bekleed, maar eenmaal in de oppositie kwam de aandacht voor de christendemocratische standpunten, bijvoorbeeld in de media of door ambtenaren, niet meer vanzelf.⁴³ Hier moest de partij erg aan wennen. Wat harde oppositievoering ook lastig maakte was dat een groot deel van de CDA-fractie uit voormalig bewindspersonen bestond, die er niet op uit waren om de ministers uit het kabinet-Kok op de huid te gaan zitten, omdat zij met deze ministers soms zelf lang hadden samengewerkt.⁴⁴ Al met al had het CDA veel opstartproblemen in de oppositie. Dit was uiteraard ook de partij zelf niet ontgaan.

De problemen waar het CDA in 1994 tegenaan liep zijn tekenend voor de machtsverhoudingen tussen het parlement en het kabinet. Zoals verschillende historici stellen lag de macht vanaf de jaren zestig steeds meer bij het kabinet. Het CDA voelde als gevolg van het zetelverlies nu ook waar de macht daadwerkelijk lag. In de oppositie lag deze machtspositie niet meer bij de christendemocraten. Het verwerven van aandacht, bijvoorbeeld om de partijstandpunten op de politieke agenda te zetten, kostte de partij veel moeite, waar dit in het kabinet altijd een vanzelfsprekendheid was geweest. Ook bij het CDA

---

⁴¹ Rijk van Ark, Theo Brinkel, Evert Mathies, Hans-Martien ten Napel en Jan Schinkelshoek (red.), *25 jaar CDA: Tussen macht en inhoud* (Baarn 2005), 85.

⁴² Het CDA, *Evaluatierapport van de commissie-Gardeniers na de Gemeenteraads- en Tweede Kamerverkiezingen van 1994* (1994), 39.

⁴³ Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, 'Verkiezingen en regering 1994-2001', <https://cda-digitaal.dnpp.nl/perioden/1994-2001/verkiezingen-en-regering> (19 april 2022).

⁴⁴ DNPP, 'Verkiezingen en regering 1994-2002', <https://cda-digitaal.dnpp.nl/perioden/1994-2001/verkiezingen-en-regering> (19 april 2022).

begon men te voelen dat regeren daadwerkelijk macht betekende. De partij moest een nieuwe manier vinden om invloed te kunnen uitoefenen op beleid vanuit de oppositie.

Nieuwe wegen, vaste waarden

In 1995 komt het CDA met een belangrijk document naar buiten. De val van de partij een jaar eerder heeft ertoe geleid dat het CDA vond dat de partij grondig bij zichzelf moest na gaan wat er mis ging en hoe er naar de toekomst gekeken moest worden. Niet alleen de verkiezingsnederlaag deed pijn in de CDA-harten, ook het eerste jaar in de oppositie ging niet zoals gehoopt. Het CDA moest zijn koers veranderen en stilstaan bij de christendemocratische identiteit. Dit kwam samen in dit rapport, dat de naam *Nieuwe wegen, vaste waarden* kreeg.⁴⁵ Het voorwoord, geschreven door de voorzitter strategisch beraad Frans Andriessen, zegt over de destijds huidige positie van het CDA het volgende:

Het is hoog tijd voor bezinning in het CDA. In de nieuwe omgeving moet het CDA zijn positie bepalen. Niet door terug te kijken, maar door de blik vooruit te richten. Voor de nieuwe wegen die wij zoeken, zijn de vaste waarden van onze partij van grote betekenis. Zó moet het CDA zijn plaats zien te verwerven in de nieuwe tijden. De positie waarin onze partij zich momenteel bevindt, moet worden gezien als een kans. Niet om bij de pakken neer te zitten, maar om de toekomst tegemoet te gaan. De tijd vraagt om strategische keuzes. Het CDA moet een partij zijn van de toekomst.⁴⁶

Het CDA ziet kansen in de oppositie en kansen in de toekomst en stelde in dit rapport een plan vast om deze kansen te vervullen. Wat opvallend is, is dat in het rapport het woord oppositie geen enkele keer voorkomt. Het rapport spreekt herhaaldelijk over de nieuwe positie waarin het CDA zich op dat moment in bevindt, maar directe erkenning dat deze positie in de oppositie is komt er in het rapport niet. Het rapport ging vooral in op de waarden van het CDA, waar de partij aan vast wilde gaan houden. Hoewel nadrukkelijk werd genoemd dat het rapport geen nieuwe versie van het verkiezingsprogramma van 1994 was, oogt het rapport in eerste instantie wel zo. Dicht bij de eigen ideeën blijven en de ideologie van de christendemocratie voorop stellen, dat was de boodschap waar het rapport mee

---

⁴⁵ Het CDA, *Nieuwe wegen, vaste waarden* (Den Haag, 8 november 1995).

⁴⁶ Frans Andriessen in *Nieuwe Wegen, Vaste Waarden*, voorwoord.

kwam. Voor degenen die het door de verkiezingsnederlaag vergeten waren, ging het rapport uitgebreid in op wat deze christendemocratische waarden precies inhouden.⁴⁷ Het document werd binnen het CDA als leidend voor de komende jaren gezien: dit was de duidelijke ideologische visie die de partij binnen de oppositie zal moeten uitdragen.

In 1998 werd het verkiezingsprogramma gebaseerd op het rapport.⁴⁸ Het CDA had na het verval van de machtspositie gezien dat het anders moest en ontwikkelde een strategie die de partij in 1998 weer de coalitie in moest brengen. Binnen het CDA heerste het idee dat het rapport aanstipt waar het mis gaat bij Paars I, in de woorden van de destijds huidige partijvoorzitter Hans Helgers legde het rapport 'de vinger op de zere plek'.⁴⁹ Nog steeds is het document vaak leidend voor de CDA ideologie en de verkiezingsprogramma's. Dat het rapport er echter niet voor kon zorgen dat het CDA in 1998 toch weer in de coalitie kon plaatsnemen is inmiddels bekend.

Vasthouden aan de christendemocratische waarden, dat was volgens het rapport de manier voor juiste oppositievoering tegenover het eerste kabinet Kok. Met deze heroriëntatie stelde het CDA drie centrale accenten vast die leidend waren voor de christendemocratie. Zo wilde het CDA een poging ondernemen om het gedachtegoed dat ten grondslag lag aan de christendemocratische ideologie toepassen op de sterk veranderende samenleving van de jaren negentig. Ook wilde de partij Nederland veiliger maken, niet door alleen meer blauw op straat, maar door het aanbrengen van waarden en normen via opvoeding en onderwijs. Tot slot werd er sterk gekoerst op het kompas van het gemeenschapsdenken. Hieronder werd als belangrijkste punt verstaan de vernieuwing van gezins- en familiebeleid, een vaak terugkerend thema bij de christendemocraten.⁵⁰ Heerma trachtte het gezin als belangrijk CDA-punt op de politieke agenda te zetten. Tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen van 1995 hield Heerma tijdens zijn spreektijd zijn betoog, dat inmiddels bij velen in het collectief geheugen zit, over de waarde van het gezin voor de samenleving: 'Het gezin is de bakermat voor goed burgerschap. Ik bepleit een

---

⁴⁷ Het CDA, *Nieuwe Wegen, Vaste Waarden*, 2-3.

⁴⁸ Van Ark, Brinkel, Mathies, Ten Napel en Schinkelshoek (red.), *25 jaar CDA*, 91.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Jan Peter Balkenende, 'Groen over paars. Over de heroriëntatie van het CDA', in: Frans Becker, Wim van Hennekeler, Monika Sie Dhian Ho en Bart Tromp (red.), *Zeven jaar paars* (Amsterdam 2001), 229-260, aldaar 238.

consequente, vooroordelen overboord zettende, moderne gezinspolitiek.⁵¹ Het onderwerp gezin zorgde in de Kamer voor een hoop hilariteit bij de coalitiepartijen en het betoog van Heerma werd weggelachen. De minister van Justitie, Winnie Sorgdragen van D66, weigerde het woord gezin zelfs uit te spreken. Het debat tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen van 1995 is tekenend voor de oppositieperiode van het CDA tegenover Paars I. De indruk ontstond dat het CDA geen deuk in een pakje boter kon slaan.⁵² Het lukte Heerma maar niet om de stem van de oppositie te worden. Het voelde alsof het CDA als een schip zonder stuurman dobberde in de oppositie. Vasthouden aan de eigen ideologie leek het CDA in het begin nog weinig op te leveren. Hoewel het strategisch rapport over *Nieuwe Wegen, Vaste Waarden* benadrukte hoe belangrijk deze christendemocratische ideologie was voor een goede oppositie, leek Heerma omgeslagen. Het CDA zou onder leiding van Heerma elke kans aangrijpen om Paars I ten val te brengen. Dit was ook merkbaar in zijn taalgebruik, dat door de jaren heen steeds negatiever werd. Zo verweet hij het kabinet geen visie te hebben, bezig te zijn met een slooptocht door de overlegeconomie en stelt hij dat Nederlanders het kabinet spuug- en spuugzat zijn.⁵³

Nieuwe strategie

Toen De Hoop Scheffer in 1997 Heerma opvolgde leek het CDA klaar voor de verkiezingen van 1998 met een verkiezingsplan gebaseerd op de strategie van *Nieuwe wegen, vaste waarden* en een nieuwe leider. Maar toen het CDA opnieuw verloor, trachtte de partij opnieuw naar een verklaring te zoeken. Er werd binnen het CDA gewezen naar de relatieve onbekendheid van De Hoop Scheffer, vooral tegenover zijn opposenten Kok en Bolkestein.⁵⁴ Ook bleek de middenpositie van het CDA, die eerder standaard voor de weg naar het kabinet zorgde, het CDA nu tegen te zitten. Het was voor het CDA lastig om zowel de VVD als de PvdA op de korrel te nemen en tegelijkertijd een consistente lijn uit te zetten. Het lukte het CDA daarom niet om de kiezer aan te spreken.⁵⁵ Opnieuw in de oppositie dus. Hoewel het,

---

⁵¹ Handeling Tweede Kamer (HTK), De algemene politieke beschouwingen naar aanleiding van de Miljoenennota voor het jaar 1996 (20 september 1995), 13.

⁵² Van Ark, Brinkel, Mathies, Ten Napel en Schinkelshoek (red.), *25 jaar CDA*, 87.

⁵³ HTK 1994-1995, 13; HTK, 1995-1996, 11.

⁵⁴ DNPP, 'Verkiezingen en regering 1994-2002', <https://cda-digitaal.dnpp.nl/perioden/1994-2001/verkiezingen-en-regering> (21 april 2022).

⁵⁵ DNPP, 'Verkiezingen en regering 1994-2002', <https://cda-digitaal.dnpp.nl/perioden/1994-2001/verkiezingen-en-regering> (21 april 2022).

gezien het falen van de oppositievoering tussen 1994 en 1998 niet gek was dat het CDA niet stond te springen om opnieuw de oppositie in te gaan, kan er ook vast worden gesteld dat de jaren in de oppositie het CDA ook wat gebracht hadden. De oppositie had het CDA de tijd gegeven om opnieuw de eigen identiteit uit te vinden. Verloren in de machtspositie had het jarenlange regeren ervoor gezorgd dat de partij zelf niet goed meer wist waar ze nu echt voor stond. Met *Nieuwe wegen, vaste waarden* was de eerste voorzet gegeven om deze terug te vinden. Het CDA had de tijd in de oppositie, hoewel het oppositievoeren zelf niet zonder horten of stoten ging, wel gebruikt om deze identiteit opnieuw uit te vinden.⁵⁶

De strategie van het CDA was eigenlijk sinds het verschijnen van *Nieuwe wegen, vaste waarden* hetzelfde gebleven: vasthouden aan de eigen christendemocratische waarden. Heerma liet zien dat deze techniek, die hij door een poging om het thema 'gezin' op de politieke agenda te krijgen had proberen toe te passen, niet altijd per se de gewenste uitkomst had. Desalniettemin bleef het gezin wel een belangrijk thema binnen de partij en werd duidelijk dat het CDA van plan was toch aan deze strategie vast te houden. In 1997 verscheen een bundel met de titel *Wie niet kiest, verliest*, over de keuzes die het CDA wilde maken rondom de thema's die de partij belangrijk vond. Opnieuw kwam het thema 'gezin' aan bod en uit de partij kritiek op de 'minister achter haar lachende hand'.⁵⁷

De vraag was toch of dit vasthouden aan de eigen waarden de beste oppositiestrategie was vanaf 1998. Afzien van de eigen standpunten was uiteraard ook geen optie en ook dat had Heerma in de oppositie niet geholpen. In 1998 wordt er opnieuw een rapport samengesteld, deze keer met de naam *Nieuwe wegen in aanleg*.⁵⁸ In het rapport wordt onderzocht wat er tijdens de verkiezingen van 1998 fout is gegaan en wat dit betekende voor de toekomst. Het CDA geeft in het rapport aan dat de partij erg last heeft van de ontzuiling. Hoewel de ontzuiling vooral een verschijnsel uit de jaren zestig en zeventig is, zegt de partij dit fenomeen in diens electoraat nog steeds te voelen.⁵⁹ Er wordt makkelijker van partij gewisseld door kiezers, wat het CDA schaadt. Het valt in twijfel te trekken hoe erg dit fenomeen slechts van invloed was op het CDA. De ontzuiling zorgde er immers voor dat alle zuilen verdwenen, even goed die van de sociaaldemocraten en die van

---

⁵⁶ Balkenende, 'Groen over paars. Over de heroriëntatie van het CDA', 238.

⁵⁷ Het CDA, *Wie niet kiest, verliest!* (CDA Confrontatie bundel 1 februari 1997), 7.

⁵⁸ Het CDA, *Nieuwe wegen in aanleg* (Rapportage van de werkgroep logistieke en technische aspecten CDA - campagnes 1998), juli 1998.

⁵⁹ Het CDA, *Nieuwe wegen in aanleg*, 12.

de liberalen. Zoals Manin stelde draaide het vanaf de jaren zestig niet langer meer om de partijen waar mensen zich aan vast hielden, maar werd de politicus de belangrijkste factor voor de stemkeuze van de kiezers.⁶⁰ Het CDA was dus niet de enige partij die te maken had met zwevende kiezers. Het lijkt daarom waarschijnlijker dat de onbekendheid en populariteit van De Hoop Scheffer tegenover Bolkestein en Kok een grotere rol speelde. Naast de ontzuiling stelde het CDA ook dat een vergrijzing van het christendemocratisch electoraat een rol gespeeld heeft bij de verkiezingsnederlaag.⁶¹

Hoewel het CDA dus veel redenen buiten de eigen partij zoekt, wordt het ook opnieuw duidelijk dat vooral de thematische onherkenbaarheid van de partij werd aangewezen als grote oorzaak voor de falende oppositie van de afgelopen jaren en de uitslag in 1998.⁶² Met andere woorden, het CDA heeft in de eerste oppositieperiode een poging gedaan om zichzelf ideologisch opnieuw op de kaart te zetten en hoewel dat tussen 1994 en 1998 met Heerma als lijsttrekker niet altijd goed gelukt is, moest dat de koers zijn voor de oppositieperiode van 1998 tot 2002, nu met De Hoop Scheffer aan het stuur. De hoop van de partij was op de nieuwe partijleider gevestigd voor een succesvolle komende oppositieperiode. Maar wie was deze nieuwe leider nou eigenlijk? De partijleider was immers zeer belangrijk voor een partij. Om deze reden wordt eerst kort onderzocht wie deze nieuwe leider was die het CDA terug op de kaart moest zetten.

De nieuwe partijleider

Na de jaren onder leiding van Heerma was het CDA dus overduidelijk toe aan een nieuwe sterke leider. Heerma kon binnen zijn eigen fractie op weinig steun rekenen, maar De Hoop Scheffer leek deze steun binnen zijn eigen partij wel te hebben.⁶³ De fractie zag hem als een uitstekende debater, die het wel zou kunnen opnemen tegen dit kabinet onder leiding van Wim Kok. De Hoop Scheffer had zelf ook stevige kritiek gehad op Heerma en de partij kreeg opnieuw hoop om de christendemocratische ideologie weer bij het volk op de kaart te zetten, ondanks dat dit opnieuw vanuit de oppositie moest gebeuren.⁶⁴

---

⁶⁰ Manin, *The Principles of Representative Government*, 220.

⁶¹ Het CDA, *Nieuwe wegen in aanleg*, 12.

⁶² Ibidem, 13.

⁶³ Ten Hooven, 'Een machtspartij met idealen. Een geschiedenis van het CDA 1980-2010', 91.

⁶⁴ Ibidem.

Toch bleek de invloed van De Hoop Scheffer op de oppositievoering van het CDA in de jaren na zijn aantreden als partijleider vooral negatief. De partij had zichzelf met *Nieuwe wegen, vaste waarden* dan wel een nieuwe koers gegeven, De Hoop Scheffer bleek zich allerm minst in deze ideologische weg te kunnen vinden. De partijleider begon spoedig na de verkiezingen van 1998 afstand te nemen van zijn eigen partijprogramma. Hij verweet het CDA een te links imago te hebben gecreëerd en was meermaals kritisch op deze nieuwe christendemocratische ideologie. Hij stelde dat de nieuwe weg die het CDA probeerde in te slaan niet christendemocratisch was, maar voor velen was de conclusie echter dat De Hoop Scheffer zelf geen echte christendemocraat bleek te zijn. De partijleider leek niet samen te vallen met het partijprogramma en wist daarom zijn leiderschap niet aan de ideologische weg te binden die het CDA zo graag wilde voeren. De ideologie zou pas weer als bindmiddel van de partij werken bij het aantreden van Jan Peter Balkenende op 1 oktober 2001.⁶⁵ Jaap de Hoop Scheffer maakte daarmee de kabinetsperiode van Kok II niet volledig af en stapte net als zijn voorganger voortijdig op.⁶⁶

De nieuwe partijleider kon de christendemocratische ideologie vanwege zijn kritiek hierop dus slecht uitvoeren, maar het CDA was met 29 zetels meer dan alleen de partijleider. Hoe bracht de rest van de partij het ervan af in de Kamer, nu er een nieuwe oppositiestrategie lag? En waren de fractieleden in staat om zich hieraan te houden? In de volgende hoofdstukken zal worden onderzocht of dit de partij op twee verschillende thema's is gelukt.

---

⁶⁵ Ibidem, 95.

⁶⁶ P. Lucardie, I. Noomen en G. Voerman, 'Kroniek 2001. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2001' in: G. Voerman (red.), *Jaarboek 2001 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 2003), 15-95, aldaar 24.

2. Buitenlandse zaken

Nu het CDA de strategie had gekozen om op de inhoud oppositie te voeren en via de oppositie de christendemocratische thema's op de kaart te zetten, kreeg de partij in 1998 opnieuw de kans om te laten zien dat het CDA niet alleen een partij van de macht was, maar zich ook deze oppositierol eigen kon maken. De Hoop Scheffer was dus sinds 1997 partijleider van het CDA geworden, maar later zou Nederland hem vooral kennen als minister van Buitenlandse Zaken in 2002 (tijdens Balkenende I) en vanaf 2003 als secretaris-generaal bij de NAVO. Het doel van De Hoop Scheffer was om niet langer oppositie te voeren om het oppositievoeren, zoals zijn voorganger vaak deed, maar omdat hij niet bekend stond als een uitgesproken christendemocraat stonden er hem in de oppositie ook veel uitdagingen te wachten.⁶⁷ Hoewel De Hoop Scheffer bij zijn aantreden als lijsttrekker in 1997 relatief onbekend was, had hij al een redelijk lange geschiedenis in de politiek. Vanaf 1980 werkte De Hoop Scheffer zes jaar als persoonlijk secretaris van de minister van Buitenlandse Zaken tot hij in 1986 verkozen werd als kamerlid.⁶⁸ Buitenlandse zaken en internationale betrekkingen waren zijn vakgebieden, ook toen hij in 1997 als fractievoorzitter aantrad. Buitenlandse zaken werden daarom een belangrijk thema onder zijn leiding, maar de debatten werden vooral gevoerd door woordvoerder buitenlandse zaken Maxime Verhagen.

Op het gebied van buitenlandse zaken had het verkiezingsprogramma van het CDA uit 1998 veel overeenkomsten met de plannen in het regeerakkoord van kabinet Kok II. Er wordt in dit hoofdstuk onderzocht welke vorm de oppositie van het CDA aannam op een thema waarbij de overeenkomsten met het kabinet groot waren, namelijk de internationale betrekkingen. Lukte het het CDA om de nieuwe oppositiestrategie toe te passen op een thema waar de verschillen redelijk klein waren? Allereerst zal er in dit hoofdstuk kort gekeken worden naar de overeenkomsten en verschillen tussen de plannen van het CDA en de plannen van het kabinet. Vervolgens wordt onderzocht welke gebeurtenissen op het gebied van buitenlandse zaken een belangrijke rol speelden in de jaren 1998 tot 2002. Op basis hiervan worden de belangrijkste handelingen uit deze periode gekozen voor

---

⁶⁷ Ten Hooven, 'Een machtspartij met idealen', 97.

⁶⁸ Ibidem, 96.

onderzoek. Tot slot wordt de uitvoering van de oppositiestrategie van het CDA op deze debatten onderzocht.

Het kabinet versus het CDA

In het regeerakkoord van 1998 waren de plannen van het tweede paarse kabinet over het internationaal beleid vastgelegd. Het regeerakkoord van dit kabinet kende zes punten die zijn samengebracht in het hoofdstuk *Internationaal beleid en defensie*. Dit zijn de punten Europese samenwerking, internationale veiligheid, defensie, mensenrechten en internationale rechtsorde, asielbeleid en internationale samenwerking.⁶⁹ Qua internationaal beleid lag de focus tijdens de regeerperiode van kabinet Kok II met name op Europese samenwerking, defensie en internationale samenwerking, door de gebeurtenissen die zich in deze jaren afspeelden. Het regeerakkoord, dat bijna tien jaar na de val van de Muur geschreven werd, benadrukt het belang van Europese samenwerking in een Europa waar de stofwolken als gevolg van de val van de Muur inmiddels grotendeels zijn opgetrokken.⁷⁰ Het kabinet wil Europese samenwerking verder uitbreiden en kijkt na de jaren van de Koude Oorlog vooruit naar nieuwe stappen in het proces van Europese integratie.⁷¹ Het kabinet wil uitbreiding van Europese samenwerking met een open handelspolitiek en een stabiele Euro. Op het gebied van defensie hecht het kabinet een onverminderd belang aan vredesoperaties als één van de hoofdtaken van defensie. Het kabinet wil de richtlijnen volgen van de nieuwe NAVO-Defence Requirements dat in 1999 zou verschijnen.⁷² Tot slot wil het kabinet op het gebied van internationale samenwerking de positie van de minister van Buitenlandse Zaken versterken en deze minister een coördinerend bewindspersoon maken die verantwoordelijk is voor buitenlandse politiek in het algemeen.⁷³ De minister van Buitenlandse Zaken wordt in kabinet Kok II Jozias van Aartsen van de VVD.

---

⁶⁹ Rijksvoorlichtingsdienst, *Kabinet Kok II: portretten van ministers en staatssecretarissen, regeringsverklaring, formatieverloop en regeerakkoord* (Den Haag 1998), 130-137.

⁷⁰ Rijksvoorlichtingsdienst, *Kabinet Kok II*, 130.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem, 131-132.

⁷³ Ibidem, 136-137.

Het CDA kon zich volgens het verkiezingsprogramma van de partij uit 1998 goed vinden in de plannen van het kabinet. Het CDA zag zichzelf als pro-Europees, maar realistisch en op punten kritisch.⁷⁴ In *Nieuwe wegen, vaste waarden* schrijft het CDA in 1995 al:

De Europese Unie is nodig om een antwoord te bieden op grensoverschrijdende vraagstukken én om een eigen identiteit te kunnen behouden. Dat vraagt om een economische, monetaire en politieke unie die in staat is de markt te ordenen, de munt te waarborgen en effectief op te treden op de terreinen van vrede en veiligheid, politie, justitie, het milieubeleid en het vreemdelingenbeleid. Dat vraagt ook om een Unie die door strikte toepassing van subsidiariteit juist ruimte laat voor nationale betrekkingen.⁷⁵

Volgens het programma van het CDA uit 1998, dat de naam 'samen doe je niet alleen' draagt, vond de partij de eenwording van Europa positief voor Nederland en steunde de partij de Europese uitbreiding met Midden- en Oost-Europese landen. De partij zag Europa idealiter als democratisch, slagvaardig en sociaal.⁷⁶ Op internationaal gebied wilde het CDA inzetten op veiligheid en ziet de Europese Unie als onmisbaar voor internationale stabiliteit. Dit kwam volgens de partij het Nederlandse volk ten goede.⁷⁷ Ook de krijgsmacht moest volgens het CDA worden ingericht om bij te dragen aan internationale veiligheid, waaronder de verdediging van het NAVO-verdragsgebied.⁷⁸ Het CDA stond, net als het kabinet, positief tegenover Europese en internationale samenwerking en uitbreiding van de Europese Unie.

Wat gebeurde er?

In de regeerperiode van kabinet Kok II vonden er een aantal gebeurtenissen plaats die grote invloed hadden op het debat in de Tweede Kamer met betrekking tot het thema buitenlandse zaken. In 1998 brak er in Kosovo oorlog uit. De oorlog zorgde ervoor dat er in het parlementaire debat veel aandacht kwam voor de rol van de Europese Unie en van de NAVO. In heel Europa speelde de vraag in hoeverre de Europese Unie militair autonoom moest kunnen optreden. Tony Blair, die aan het hoofd stond van de nieuwe Britse

---

⁷⁴ Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst (red.), *Verloren Consensus: Europa in het Nederlandse parlementaire politieke debat 1945-2013* (Amsterdam 2013), 181.

⁷⁵ Het CDA, 'Nieuwe wegen, vaste waarden', 16.

⁷⁶ Het CDA, *Samenleven doe je niet alleen: Verkiezingsprogramma 1998-2002* (1998), 14.

⁷⁷ Het CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 59-60.

⁷⁸ *Ibidem*, 68.

Labourregering, vond bijvoorbeeld dat de Unie in staat gesteld moest worden om autonoom op te kunnen treden om het hoofd te bieden aan Europese en internationale crises.⁷⁹ Het Europees gevoerde debat rondom deze uitbreiding van de Unie zette het debat in Nederland op scherp. Blairs pleidooi voor vergaande Europese defensiesamenwerking werd in de Nederlandse paarse coalitie met instemming ontvangen, met uitzondering van de VVD-bewindslieden en de VVD-fractie in de Tweede Kamer.⁸⁰ De minister van Buitenlandse Zaken, Jozias van Aartsen (VVD), en zijn collega van Defensie Frank de Grave (eveneens VVD) kwamen onder zware druk te staan. Niet alleen voelden zij de druk vanuit de rest van de coalitiepartijen als regeringen uit andere Europese grootmachten, ook het CDA zag de uitbreiding van de autonomie van de Europese Unie als een punt om harde oppositie te voeren tegen de VVD-bestuurders.⁸¹ Door de humanitaire ramp die zich in Kosovo afspeelde tegen de achtergrond van dit Nederlandse debat werd de noodzaak van geloofwaardig Europees optreden ermee onderstreept. Hoewel de oorlog in Kosovo met name een NAVO-aangelegenheid was, zoals de VVD-fractie graag benadrukte, werd de rol van de Unie in de eerste twee jaar na het aantreden van Paars II een belangrijk oppositiepunt van het CDA.

De oorlog in Kosovo blijft in de eerste jaren van kabinet Kok II een belangrijk onderwerp van debat. Niet alleen de Europese Unie komt aan bod, ook over de rol van de NAVO en het optreden van Nederland tegen Servië (destijds onderdeel van Joegoslavië).⁸² De kwesties rondom de NAVO en de Europese Unie, op scherp gezet door de oorlog in Kosovo, hebben op het gebied van internationale betrekkingen het debat in de Tweede Kamer in de eerste helft van de regeerperiode van Paars II gedomineerd. Daarom zullen er handelingen worden onderzocht die betrekking hebben tot deze onderwerpen om te kijken op welke manier het CDA oppositie voerde. In de tweede helft van deze regeerperiode wordt er op internationaal gebied vooral gesproken over de invoering van de euro. Het parlementaire debat over de invoering van de Europese munt werd in feite vaak ook gevoerd door voor-en tegenstanders van de uitbreiding van de Europese Unie. Dit debat valt daarom onder hetzelfde thema als waar veel andere gebeurtenissen in de late jaren

---

⁷⁹ Harryvan en Van der Harst (red.), *Verloren Consensus*, 195.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Peter van Griensven, 'Het parlementaire jaar 1998-1999', in: C.C. van Baalen, W. Breedveld, J.W.L. Brouwer, J.J.M. Ramakers en W.P. Secker (red.), *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 1999* (Nijmegen 1999), 144-163.

negentig en de vroege jaren nul onder vallen, namelijk de rol van de Europese Unie en de autonomie positie van de Unie.

Het CDA in de oppositie

Op 30 september 1998, nauwelijks twee maanden na het aantreden van het nieuwe kabinet, gaat het debat in de Tweede Kamer over het wetsvoorstel betreffende de toetreding van de Oost-Europese landen Hongarije, Polen en de Tsjechische Republiek tot de NAVO. Het is de eerste keer in deze regeerperiode dat het CDA het debat aan gaat op het thema buitenlandse zaken. In de Tweede Kamer werd die dag het verdrag goedgekeurd over de toetreding van de drie genoemde landen. CDA-kamerlid Maxime Verhagen noemde het een historisch moment, omdat het tien jaar voordat dit debat plaatsvond onrealistisch had geleken.⁸³ Verhagen benadrukt de instemming van het CDA met het verdrag: 'Gelet op de inbreng van de CDA-fractie in de voorgaande debatten, zal het niemand verbazen dat wij gaarne instemmen met de feitelijke goedkeuring van de toetreding van deze landen.'⁸⁴ Dit komt overeen met de beloftes van het CDA in diens verkiezingsprogramma van 1998, waarin het CDA deze uitbreiding zegt te steunen. Desalniettemin heeft Verhagen namens het CDA wat vragen en opmerkingen over dit wetsvoorstel. De CDA-fractie wil weten van de minister van Buitenlandse Zaken hoe de parlementaire controle op de legerleiding in de betrokken landen is gewaarborgd. Een van de criteria waaraan landen die willen toetreden tot de NAVO aan moeten voldoen is namelijk de democratische controle op het leger. Een punt dat erg belangrijk is volgende de CDA-fractie en waarvan Verhagen het opnieuw bovenaan de agenda van de minister probeerde te zetten. Ook vroeg Verhagen namens zijn fractie of het kabinet meer duidelijkheid wil geven over de consequenties van het toetreden van de Oost-Europese landen. Hij wilde weten wat deze toetreding zou betekenen voor de Europese veiligheid en wat de consequenties zouden zijn voor de financiële verplichtingen aan de nieuwe NAVO-landen voor Nederland.⁸⁵ Het CDA benadrukte nogmaals dat het de toetreding van deze landen steunt, maar wil graag over bepaalde zaken een uitgebreide

---

⁸³ Handeling Tweede Kamer (HTK), 1998-1999, 30 september 1998, 26032 (Toetreden tot NAVO door Hongarije, Polen en Tsjechië) nr. 8, 333-358.

⁸⁴ HTK, 30 september 1998, 26032 nr. 8, 336.

⁸⁵ Ibidem.

reactie van het kabinet. De vragen die het CDA stelde kunnen bij de coalitiepartijen op steun rekenen. Over het wetsvoorstel worden geen amendementen ingediend, wel dient Bert Koenders van de PvdA een motie in, over het concreet perspectief bieden aan eventuele volgende toetreders tot de EU. Deze motie kan bij het CDA op steun rekenen.⁸⁶

Dat het CDA op veel internationale onderwerpen op dezelfde lijn zat als het kabinet is ook op te maken uit het debat over de oorlog in Kosovo, dat gevoerd werd in april 1999. De Kamer debatteerde over de situatie in Kosovo en het aandeel van Nederland in deze oorlog, zoals de militaire hulp. Verhagen prees de inzet van de Nederlandse militairen en wilde aan hen de steun geven die zij verdienen. Op het moment van het Kosovodebat is de oorlog de tweede maand ingegaan en stelde Verhagen dat ondanks de intensivering van de bombardementen vanuit de lucht, de tastbare resultaten nog niet altijd duidelijk zijn. Toch steunde de CDA-fractie het regeringsbeleid met betrekking tot de oorlog: 'De CDA-fractie is desondanks van mening dat wij geen andere keuze hebben dan op de ingeslagen weg voort te gaan. Als wij ervoor kiezen om door te gaan, betekent dat uiteraard allereerst een intensivering van de luchtcampagne.' Hij vervolgt: 'De regering pleit daar ook voor. Wat houdt die intensivering op dit moment in? Worden er nog andere opties overwogen dan het inzetten van meer vliegtuigen, zoals lager vliegen, om de doeltreffendheid te vergroten?'⁸⁷ Terechte vragen volgens de woordvoerders van de coalitiepartijen. Het aandeel van de CDA-fractie in het debat leek vooral uit steun te bestaan voor het regeringsbeleid met betrekking tot de oorlog in Kosovo, maar de partij benadrukte dat andere militaire opties altijd besproken moeten worden in de Kamer en dat het belangrijk is om het debat hierover te blijven voeren, waarmee de partij nadruk legt op de controlerende functie van het parlement jegens het kabinet.⁸⁸

Het CDA lijkt in deze debatten vast te houden aan de oppositiestrategie die het voor ogen had: geen oppositie voeren om het oppositie voeren, maar op de inhoud en vanuit de christendemocratische ideologie. Waar de verschillen niet groot zijn tussen het CDA en het kabinet, hoeven deze ook niet geforceerd te worden. Het CDA spreekt in de debatten rondom de internationale thema's daarom regelmatig steun uit voor de regering. Het

---

⁸⁶ HTK, 1998-1999, 6 oktober 1998, 26032 (Toetreden tot NAVO door Hongarije, Polen en Tsjechië) nr. 10 (Stemmingen), 466.

⁸⁷ HTK, 1998-1999, 28 april 1999, Debat over actuele situatie in Kosovo, nr. 75, 4357-4379, aldaar 4365.

⁸⁸ HTK, 28 april 1999, 4366.

betekende echter niet dat er alleen maar steun is. Dat het parlement er is om de regering te controleren, leek het CDA zich goed van bewust te zijn. Nadat de oorlog in Kosovo in 1999 tot een einde kwam, vonden er in 2000 presidentiële verkiezingen plaats in Servië. Zittend president Slobodan Milošević verloor de verkiezingen, maar weigerde deze uitslag te accepteren en riep op tot nieuwe verkiezingen.⁸⁹ In Nederland riep de minister van Buitenlandse Zaken de oppositie in Servië op om toch mee te werken aan een tweede ronde, ondanks het verlies van Milošević. Dit kon in de Kamer op veel weerstand rekenen. Op 9 oktober 2000 dient Verhagen, samen met zijn collega's Eimert van Middelkoop (GVP) en Marijke Vos (GroenLinks), een motie in over deze uitspraken van de minister. De motie luidt als volgt:

De Kamer, gehoord de beraadslaging, constateert, dat de indruk is ontstaan dat Nederland voorstander is van een tweede ronde in de Servische verkiezingen; van mening, dat hierdoor verwarring is ontstaan over het standpunt ten aanzien van de verkiezingen in Servië; verzoekt de regering haar uitlatingen terug te nemen en onverminderd steun voor de lijn van de oppositie in Servië met betrekking tot de verkiezingen uit te spreken, en gaat over tot de orde van de dag.⁹⁰

Verhagen ging in het hierop volgende debat in op de situatie in Joegoslavië en stelde dat het noodzakelijk is voor de Nederlandse regering om de Servische oppositie te steunen. Hij had de motie medeondertekend namens de CDA-fractie omdat de minister de uitspraak niet terug wilde nemen. Verhagen was daarin teleurgesteld in de minister. De coalitiepartijen D66 en PvdA zeggen in het debat rondom de motie ook niet achter de uitspraken van de minister te staan, maar hebben zich hier al over uitgesproken en zien daarom geen reden om er nog een motie over te steunen. In een reactie zegt de minister (VVD) dat hij de opmerking maakte om bloedvergiet in Belgrado te willen voorkomen. Hij benadrukte echter volledige steun voor de Servische oppositie en ontmoedigde de overige oppositiepartijen daarom om deze motie van de CDA, GVP en GroenLinks te steunen.⁹¹ Aangezien alle coalitiepartijen niet voor de motie stemden werd deze uiteindelijk verworpen. Zoals de

---

⁸⁹ Mark R. Thompson en Philipp Kuntz, 'Stolen Elections: The Case of the Serbian October', *Journal of Democracy* 15 (2004) 4, 159-172, aldaar 166-167.

⁹⁰ HTK, 2000-2001, 5 oktober 2000, 21501-02 (Motie uitspraken minister BuZa) nr. 354, 598-599, aldaar 598.

⁹¹ HTK, 5 oktober 2000, 21501-02 nr. 354, 599.

coalitiepartijen stelden, was de opmerking van de minister onhandig, maar was zijn latere rectificatie voldoende en is de motie daarom onnodig. Het indienen van deze motie laat de rol van de oppositie hier duidelijk zijn, doordat zij dit middel inzet om het kabinet te controleren. De motie voelt desalniettemin redelijk overbodig, het is in dit geval meer een middel van de oppositiepartijen om hun stem te laten horen en een kans te pakken zich over de kwestie uit te spreken dan om daadwerkelijk beleid aan te passen.

Resultaten

Buitenlandse zaken bestaat uit veel thema's die allemaal in de Kamer voorbij zijn gekomen tijdens de regeerperiode van Kok II. Dit zijn er vanzelfsprekend te veel om allemaal in dit hoofdstuk te analyseren. Vandaar dat er gekozen moest worden voor een aantal specifieke thema's en de debatten die hier betrekking op hadden. De behandelde debatten geven echter een redelijk duidelijk beeld van de opposievoering van het CDA in de Tweede Kamer. Waar de strategie onder Heerma was om zo hard mogelijk tegen het kabinet in te gaan, lijkt het CDA nu vast te houden aan de nieuwe strategie, namelijk die van vasthouden aan de eigen ideologie. Waar geen verschillen zijn met de coalitie, worden die niet gecreëerd, hoewel het CDA uiteraard kritische vragen blijft stellen. Dit is immers hun taak in de oppositie en biedt een mogelijkheid voor het CDA om aandacht voor de partijstandpunten te blijven genereren. Het lijkt een grote verandering met de oppositieperiode tegenover Kok I en mogelijk lukt het het CDA om deze oppositiestrategie goed te blijven beoefenen. Op dit thema heeft het CDA de verschillen met de regering niet onnodig groot gemaakt en niet vaak het harde debat opgezocht. Hoewel dat betekent dat de partij op deze manier vasthield aan de eigen standpunten, betekent het ook dat de partij zich niet duidelijk kan profileren tussen de andere oppositiepartijen als het om debatten rondom buitenlandse zaken gaat. Op een thema waarbij de partij veel overeenkomsten heeft met het kabinet ligt het in de lijn der verwachting dat er een andere manier van oppositie wordt gevoerd dan bij een thema waar de verschillen groot zijn. Dit zal in het volgende hoofdstuk worden onderzocht.

3. De medisch-ethische kwesties

Waar het CDA en het kabinet op het thema van internationale betrekkingen elkaar goed konden vinden, was dit op progressieve thema's een compleet ander verhaal. Jarenlang had het CDA geregeerd, waarbij de partij thema's als abortus, euthanasie en de wet gelijke behandeling (die het homohuwelijk mogelijk zou maken) zo van tafel had geveegd. Het CDA, waarvan het beeld bestond dat het zich tegen elke vorm van verandering hevig verzette, had met de machtspositie die het jarenlang verworven had ervoor gezorgd dat andere coalitiepartijen geen poot hadden om op te staan. Voor het CDA was er namelijk tot 1994 de comfortabele wetenschap dat er altijd een alternatief was als de partij er met zijn coalitiepartner niet uit kwam. In een kabinet van CDA en VVD trok het CDA in de kamer naar de PvdA toe en andersom.⁹² Dit in de jaren tachtig vaak tot grote onvrede bij de partijen die later de paarse coalitie zouden vormen.

Doordat de PvdA en de VVD jarenlang gedwongen waren om met de christendemocraten samen te werken hadden zij op deze thema's dan ook niet het gewenste resultaat geboekt, maar toen zij de samenwerking voor het eerst aangingen lagen vooral hier kansen.⁹³ Met name D66 en het CDA hadden in hun standpunten over deze thema's altijd flink gebotst en de sociaalliberalen hadden het doel om in deze regeerperiode zonder confessionele deelname sterk op deze thema's in te zetten. Toen het CDA in 1994 in de oppositie belande zag het eerste paarse kabinet dan ook kansen op medisch-ethisch gebied, maar omdat premier Wim Kok op dit gebied weinig progressief bleek, werden er tijdens Kok I nog weinig stappen gezet.⁹⁴ Tot groot genoegen van het CDA krijgt Paars I weinig voor elkaar op deze thema's. Tijdens Paars II gaat het echter helemaal anders en ziet het parlement voor het eerst wat de afwezigheid van confessionele partijen in de coalitie op progressief gebied kan betekenen.

---

⁹² Peters, *Een Doodgewoon Kabinet*, 19.

⁹³ Ibidem, 20.

⁹⁴ Klaartje Peters, 'D66 en de christelijke partijen: een terugblik op de paarse jaren', *De Hofvijver* (maandelijkse uitgave van het Montesquieu Instituut), 11 (2021) 121.

Het kabinet versus het CDA

Dat het christelijke CDA erg verschilt van Kabinet Kok II op het gebied van medisch-ethische thema's en andere onderwerpen die als progressief bestempeld kunnen worden, moge duidelijk zijn. In het verkiezingsprogramma uit 1998 wijdde het CDA een volledige deel aan de 'menswaardigheid in de medische ethiek'.⁹⁵ De partij vond dat voortschrijding van de medische technologie in veel gevallen een zegen is, maar het kon ook nieuwe vragen en verantwoordelijkheden met zich meebrengen. Volgens het CDA moest in medisch-ethische beslissingen de menswaardigheid altijd uitgangspunt zijn. De partij zegt in het verkiezingsprogramma: 'Medisch handelen moet in alle gevallen vooraf worden gegaan door een zorgvuldige afweging. Daarin moet de medische technologie in dienst staan van de mens en niet omgekeerd.'⁹⁶ Verder stond in het CDA-partijprogramma dat of het nu om embryo's gaat of om het naar het einde neigende leven, menswaardigheid moet de leidraad van medisch handelen zijn. Als dat bij onderzoek of toepassing van de medische technologie niet (meer) het geval is, moet het betreffende onderzoek of de toepassing verboden worden.⁹⁷ Over embryo's was de partij in het verkiezingsprogramma erg duidelijk: Vruchtbaarheidsbehandelingen zijn alleen toegestaan, indien de vraag naar hulp een medisch-biologische achtergrond heeft. Bij vruchtbaarheidsbehandelingen mogen zo weinig mogelijk "rest-embryo's" ontstaan. Op het embryo mogen alleen die onderzoeks- en behandelingsmethoden worden toegepast, die gericht zijn op de totstandkoming van de beoogde zwangerschap. Klonen en elke vorm van selectie op niet-medische gronden worden op korte termijn wettelijk verboden.⁹⁸ Ook over euthanasie valt volgens de partij niet te discussiëren: het CDA blijft tegen het legaliseren van euthanasie.⁹⁹ Over veel andere thema's die spelen in 1998, zoals de discussie rondom het homohuwelijk of de opheffing van het bordeelverbod, gaat het verkiezingsprogramma niet in.

In het regeerakkoord van kabinet Kok II wordt er op een aantal van deze thema's ingegaan, maar ook blijven sommige onderwerpen achterwegen. Zo zijn over nieuwe onderzoeken met embryo's in het regeerakkoord geen afspraken gemaakt. Bij het naslaan van de verkiezingsprogramma's van de drie coalitiepartijen uit 1998 blijkt dat de partijen ook

---

⁹⁵ Het CDA verkiezingsprogramma, 'Samenleven doe je niet alleen' (1998), 31-32.

⁹⁶ CDA verkiezingsprogramma, 'Samenleven doe je niet alleen', 31.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Ibidem, 32.

⁹⁹ Ibidem, 11.

in hun programma hier niet over reppen, wat de afwezigheid van het onderwerp in het regeerakkoord verklaart.¹⁰⁰ Over euthanasie zegt het kabinet het volgende: ‘Het kabinet acht het van belang de rol van artsen bij euthanasie in het Wetboek van strafrecht vast te leggen: een arts die aan alle zorgvuldigheidseisen voldoet én de meldingsplicht vervult is niet strafbaar.’¹⁰¹ Ook gaat het kabinet in het regeerakkoord wel in op het homohuwelijk, in tegenstelling tot het verkiezingsprogramma van het CDA. Het kabinet wil in belang van het versterken van de gelijkwaardige behandeling van homoseksuele en lesbische paren een wetgeving indienen tot openstelling van het burgerlijk huwelijk voor personen van hetzelfde geslacht.¹⁰² Hoewel het regeerakkoord niet precies dezelfde onderwerpen aansnijdt als het verkiezingsprogramma van de christendemocraten, wordt wel duidelijk dat het kabinet met een andere blik naar progressieve onderwerpen kijkt dan het CDA.

Wat gebeurde er?

Hoewel tijdens de regeerperiode van Paars I nog weinig gebeurde op het gebied van medisch-ethische kwesties en andere ethische thema’s vonden er onder Paars II wel grote veranderingen plaats. Allereerst zal Paars II altijd verbonden zijn aan de openstelling van het huwelijk voor mensen met hetzelfde geslacht terwijl Paars I niet verder kwam dan een geregistreerd partnerschap.¹⁰³ De reden hiervoor was dat behalve D66, de coalitiepartijen ook moesten wennen aan het huwelijk tussen mensen met hetzelfde geslacht. Toch haalde dit huwelijk dus het regeerakkoord en in 2000 stemde een grote meerderheid in de Eerste- en de Tweede Kamer voor het ‘homohuwelijk’. Het CDA stemde destijds tegen, maar zou later nooit een poging zou doen om de doorvoering van dit huwelijk terug te keren.¹⁰⁴

De echte pijn zat hem bij het CDA dan ook niet bij het huwelijk tussen mensen met hetzelfde geslacht. Waar het kabinet vooral de morele grens van de christendemocraten over ging, was met de medisch-ethische dossiers.¹⁰⁵ Hieronder vielen in de regeerperiode van Kok II met name de nieuwe embryowet en de euthanasiewetgeving. In 2001 stemde het

---

¹⁰⁰ D66 verkiezingsprogramma, ‘Bewogen in beweging’ (1998); VVD verkiezingsprogramma, ‘Investeren in uw toekomst’ (1998); PvdA verkiezingsprogramma, ‘Een wereld te winnen’ (1998).

¹⁰¹ Regeringsverklaring kabinet Kok II, 47.

¹⁰² Regeringsverklaring kabinet Kok II, 71.

¹⁰³ Peters, ‘D66 en de christelijke partijen: een terugblik op de paarse jaren’.

¹⁰⁴ Hans-Martien ten Napel, ‘Hoe rechts is het CDA? Christen-democraten gaan mee met de tijdgeest.’, *Nationaal Archief Magazine* 4 (2010), 4-7, aldaar 6.

¹⁰⁵ Peters, ‘D66 en de christelijke partijen: een terugblik op de paarse jaren’.

parlement in met het wetsvoorstel dat euthanasie onder voorwaarden niet langer strafbaar stelt. Bij de christelijke partijen werd het aannemen van dit wetsvoorstel gezien als een zwarte bladzijde in de Nederlandse geschiedenis. Dat de verantwoordelijke minister Els Borst (D66) over de wet zei 'het is volbracht' is een extra klap in het gezicht van de christendemocraten.¹⁰⁶ Borst zorgde in de regeerperiode van Kok II tevens voor de totstandkoming van de embryowet. De embryowet kwam tussen 2001 en 2002 tot stand, tegen het einde van de regeerperiode van dit kabinet, maar kende binnen Paars een lange voorgeschiedenis. Tijdens het aantreden van Paars I stuitte het nieuwe kabinet op een wetsvoorstel uit Lubbers III, ingediend door voormalig minister van Justitie Ernst Hirsch Ballin (CDA), voor een voorlopige regeling over handelingen met geslachtscellen en embryo's, bijvoorbeeld het verbieden van reproductief kloneren. In 1995 trok Borst dit wetsvoorstel in en kwam met hoofdlijnen voor een nieuwe wettelijke regeling. Zij zou tijdens de regeerperiodes van de Paarse kabinetten inzetten op een verruiming van de onderzoeksmogelijkheden met betrekking tot embryo's en het definitieve wetsvoorstel van Paars werd uiteindelijk in september 2000 ingediend en in 2001 in de Kamer behandeld, waar het CDA zich hevig tegen het wetsvoorstel verzette.¹⁰⁷

Het CDA in de oppositie

Dat het CDA flink botste met het kabinet op het gebied van de nieuwe euthanasiewet en de embryowet mogen duidelijk zijn. De embryowet hield concreet in dat onderzoek met embryo's alle medische onderzoeksdoelen moest kunnen dienen. Het Kabinet ging niet uit van een absolute beschermwaardigheid van het embryo, maar van de toenemende beschermwaardigheid van het embryo. Hierdoor waren er belangen denkbaar die boven die van het embryo uitgingen, zoals onderzoek naar bepaalde ziektes. Er werden wel duidelijke kaders gesteld waarbinnen het onderzoek naar embryo's plaats mocht vinden. Zo werd kloneren, het toepassen van geslachtskeuzetechnieken of het wijzigen van erfelijk materiaal strikt verboden.¹⁰⁸ De wet wordt op 2 oktober 2001 uitvoerig besproken in de Tweede Kamer tijdens het debat over het wetsvoorstel Wet houdende regels inzake handelingen met

---

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ J. Janssen (red.), 'Wetgever Borst, Overzicht van het wetgevingsoeuvre van dr. E Borst-Eilers als minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 22-08-1994 tot 22-07-2002' (Den Haag 2002), in opdracht van Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 17-19.

¹⁰⁸ Janssen, 'Wetgever Borst', 20.

geslachtscellen en embryo's (embryowet).¹⁰⁹ Namens het CDA sprak Kamerlid Clémence Ross-van Dorp, die het debat opende: 'Voorzitter. Vreugde en verdriet, emotie en rationaliteit, het mogelijke en het onmogelijke liggen besloten in de Embryowet die wij deze week met elkaar bespreken.' Zij vervolgt: 'Al meer dan zes jaar hebben wij op deze wet moeten wachten en al meer dan zes jaar zien wij ontwikkelingen in wetenschap en technologie in hoog tempo voortschrijden.'¹¹⁰ Namens de CDA-fractie gaf Ross-van Dorp complimenten aan het kabinet voor de wijze waarop het kabinet erin is geslaagd antwoorden op uiterst moeilijke vragen te geven die spelen rondom de kwestie van de embryowet. Toch benadrukte zij dat het CDA op veel gebieden fundamenteel van mening verschilde met de indieners. Dat zorgde ervoor dat er in de Kamer wel degelijk iets te kiezen viel rondom deze kwestie, vond het CDA. Voor het CDA was het daarom essentieel om stevige oppositie te voeren op de embryowet. Er moest ruimte zijn in dit debat voor inzichten van diverse ideologische oorsprong, stelde Ross-van Dorp.¹¹¹

Hoe die ideologie er bij het CDA uitziet, werd gedetailleerd besproken. Het ging volgens Ross-van Dorp om verbindende waarden als respect, naastenliefde en verantwoordelijkheid: 'Geïnspireerd door de bijbel willen wij aan die vaste waarden normen ontleen, waardoor de samenleving, staand in de christelijk-joods humanistische traditie, van die waarden doordrongen blijft.'¹¹² Deze waarden golden voor het CDA ook voor de gezondheidszorg. Het CDA gaf in het debat een lang betoog over de groeiende technologische vooruitgang, waarmee Nederland de gezondheidszorg flink op weg had kunnen helpen. Dat technologie de gezondheidszorg tot hoog niveau had gebracht erkende het CDA dus wel degelijk, maar het CDA-*imago* als partij die bang is voor verandering werd met dit betoog wel enigszins bevestigd. Ross-van Dorp stelde dat technologie het mogelijk maakt om in te grijpen in de bouwstenen van het leven. Dit brengt verantwoordelijkheden met zich mee waarvan het volgens de partij niet zeker was of de mens die verantwoordelijkheid wel aan kan.¹¹³ Met andere woorden, het CDA erkende dat technologie de gezondheidszorg, en daarmee de kwaliteit van leven, veel gebracht heeft, maar leek er tegelijkertijd een zekere angst voor te hebben. De oppositiestrategie om sterk

---

¹⁰⁹ HTK, 2001-2002, 2 oktober 2001, 27423 (Embryowet) nr. 7, 238-287.

¹¹⁰ HTK, 2 oktober 2001, 27423 nr. 7, 238.

¹¹¹ *Ibidem*, 239.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*.

vast te houden aan de christendemocratische ideologie kwam in het betoog van Ross-van Dorp duidelijk terug. Zelfs de verwijzing naar *Nieuwe wegen, vaste waarden* is in het betoog terug te vinden:

Voor het CDA is de vrijheid van onderzoek een fundamenteel recht, maar dit betekent niet dat er geen grenzen zijn. De beschermde waarden en rechten van ons politiek bestel kunnen niet alleen, maar moeten zelfs soms de vrijheid van het onderzoek beperken. De bewindslieden geven aan dat het niet zo kan zijn dat daarbij absolute normen gehanteerd worden. Dan zou er geen ruimte zijn om rekening te houden met nieuwe ontwikkelingen in de maatschappij en veranderingen van opvatting. Mijn antwoord daarop is dat het niet gaat om het verdedigen van absolute normen, maar van waarden. De normen die daarbij gehanteerd worden, moeten passen bij de realiteit van het moment. Het kan gaan om het vinden van nieuwe wegen waarop vaste waarden verwezenlijkt kunnen worden, waarden met een eeuwigheidswaarde, zoals Jaap de Hoop Scheffer tijdens de algemene politieke beschouwingen aangaf.¹¹⁴

In het debat rondom de embryowet kwam de ideologische boodschap van het CDA sterk naar voren. Waar rond de verkiezingsuitslag van 1998 geconcludeerd was dat het CDA last had van thematische onherkenbaarheid, werd daar rondom de embryowet sterk op ingezet tijdens het oppositievoeren. Met een kabinet dat ideologisch rondom dit thema ver van het CDA af stond, kreeg de partij hier dan ook alle ruimte voor. Desalniettemin zorgt het veelvoudig spreken over waarden, een woord dat CDA'ers graag in de mond lijken te nemen, ervoor dat er wel enige vaagheid in de boodschap zit. Want het CDA mag dan vast willen blijven houden aan de christendemocratische waarden, maar wat wil de partij concreet?

Een van de concrete punten waar het CDA het sterk met het kabinet oneens was, is de bescherming van verschillende embryo's. In het wetsvoorstel stond dat embryo's die niet uit zullen groeien tot levende mensen, embryo's die dus niet in de baarmoeder zullen worden geplaatst, minder bescherming zullen behoeven dan embryo's die wel geïmplanteerd zullen worden. Het CDA was het hier sterk mee oneens: 'Het gaat om een mens in wording dat alle potenties heeft om in een goede omgeving uit te groeien tot een mens, een mens als beelddrager Gods met een waardigheid die niet zomaar aangetast mag

---

¹¹⁴ Ibidem.

worden en die niet afhangt van de waarde die anderen het geven.¹¹⁵ De juridische status van verschillende embryo's was het CDA onduidelijk en de partij eiste hier dan ook opheldering over bij de minister van Volksgezondheid. Het lange ideologische betoog van Ross-van Dorp werd in de kamer kritisch met vragen bestookt, met name door de coalitiepartijen. Vooral over het standpunt van het CDA over ivf werden door de partijen vragen gesteld. Het CDA zei dat ivf een oplossing kan bieden voor mensen met een kinderwens waarbij het op de natuurlijke manier niet wil lukken, maar was kritisch omdat de IVF-techniek zorgt voor het ontstaan van rest-embryo's, iets waar het CDA fel op tegen was. Het CDA had hier te maken met een moreel conflict.

Voor de coalitiepartijen bood dit een kans om het CDA in een lastige positie te brengen en dat is dan ook wat er gebeurde. Het CDA vond verder in de kamer weinig medestanders en de focus van het debat kwam te liggen op het CDA-standpunt rondom ivf, waar Ross-van Dorp maar lastig uit kwam.¹¹⁶ Het CDA vond in het debat wel steun bij de SGP en de ChristenUnie, de christelijke bondgenoten. Samen met Bas van der Vlies (SGP), André Rouvoet (ChristenUnie) en Corrie Hermann (GroenLinks) diende Ross-van Dorp een amendement in dat beoogde een permanent karakter te geven aan het verbod op het speciaal tot stand brengen en het gebruiken van embryo's ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek en andere doeleinden dan het tot stand brengen van een zwangerschap.¹¹⁷ Dit permanente karakter zat niet in het wetsvoorstel van het kabinet, dat het gebruik van embryo's voor wetenschappelijk onderzoek na een paar jaar opnieuw wilde evalueren.

Op 4 oktober 2001, twee dagen na het eerste debat over de embryowet, werd dit debat in de Tweede Kamer voortgezet. Opnieuw botste het in de Kamer tussen de coalitiepartijen en het CDA. Ross-van Dorp, die opnieuw het woord voerde namens het CDA, noemt hoe zij betreurt dat er in het debat over de embryowet geen bruggen lijken te worden geslagen tussen haar partij en de coalitiepartijen.¹¹⁸ Vooral de discussie over het permanente karakter, waarover het amendement was ingediend, voerde in het debat tussen het CDA en de coalitiepartijen de boventoon. Waar het CDA op 2 oktober nog vooral de

---

¹¹⁵ Ibidem, 240.

¹¹⁶ Ibidem, 241-242.

¹¹⁷ HTK, 2001-2002, 27423 (Embryowet, amendement Van der Vlies) nr. 16.

¹¹⁸ HTK, 2001-2002, 4 oktober 2001, 27423 (Embryowet) nr. 9, 359-378, aldaar 360.

ideologische weg koos en minder concreet was, werd de partij dat nu wel. Ross-van Dorp werd harder en kritischer op het kabinet. Zo zei de partij dat het CDA 'van mening blijft dat er geen reden is om te veronderstellen dat het nodig is om embryo's te kloneren' en dat wat betreft ivf dat 'alles wat gedaan kan worden om embryo-verbruikend onderzoek bij ivf terug te brengen van harte wordt ondersteunt door het CDA'.¹¹⁹ Na de botsing tussen de coalitiepartijen en het CDA tijdens het debat van twee dagen eerder, was het CDA nu concreter in de oppositievoering. Het CDA stemde dan ook uiteindelijk tegen het aannemen van de embryowet.

Bij het debat over het wetsvoorstel Toetsing van levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding en wijziging van het Wetboek van Strafrecht en van de Wet op de lijkbezorging, ook bekend als de euthanasiewet, werd het woord namens het CDA ook gevoerd door Clémence Ross-van Dorp. De CDA'er legde in haar betoog uit dat het CDA geen voorstander was van deze wet:

Voor het CDA staat vast dat het bij euthanasie moet gaan om een noodsituatie, om een tragisch dilemma, om een situatie waarin een arts met de rug tegen de muur staat, als medisch professional niets meer voor de patiënt kan betekenen en waarin hij volkomen met lege handen staat. Pas dan kan hij het doden van de patiënt rechtvaardigen door een beroep te doen op de overmachtssituatie. Euthanasie en hulp bij zelfdoding moeten voor het CDA dan ook in het Wetboek van Strafrecht blijven.¹²⁰

Een punt waar het CDA in de kamer hard voor streed met betrekking tot dit wetsvoorstel was dat "levensmoeheid" geen criterium voor euthanasie kan zijn. Via een beroep op de minister van Justitie kreeg het CDA dit voor elkaar, de regering ging ermee akkoord dat levensmoeheid geen reden voor euthanasie was. Voor het kabinet was een belangrijk argument voor het wetsvoorstel dat het artsen moest overhalen om het plegen van euthanasie te melden. D66 en de VVD hadden echter twijfels laten blijken of dit wetsvoorstel ook dat gewenste gevolg zou hebben, twijfels waar de christendemocraten goed gebruik van maakten in hun betoog. Het CDA benadrukte tijdens dit debat dat er ook in de Kamer een meerderheid was die twijfelde over de effecten van de wet op het melden

---

¹¹⁹ HTK, 4 oktober 2001, 27424 nr. 9, 360-361.

¹²⁰ HTK, 2000-2001, 21 november 2000, 26691 (Euthanasiewet) nr. 25, 2001-2072, aldaar 2002.

door artsen. Om die reden wilde het CDA eerst laten toetsen, zei Ross-van Dorp, of deze wet ook daadwerkelijk een verhoogd aantal meldingen door artsen tot gevolg zou hebben.¹²¹ Op deze manier probeerde de partij het wetsvoorstel in ieder geval uit te stellen. De bewindslieden van Kok II waren ervan overtuigd dat artsen zich niet langer gecriminaliseerd zouden voelen door de toetsingscommissies de beslissingsbevoegdheid van het openbaar ministerie over te laten nemen en ook een algemene strafuitsluitingsgrond in de wet op te nemen. Deze stap ging het CDA, die dus voorstander was van euthanasie in het Wetboek van Strafrecht te houden, veel te ver.¹²² Net als de embryowet lag de euthanasiewet voor de christendemocraten uiterst gevoelig en probeerde de partij zich in de kamer tegen bepaalde onderdelen van de wet te verzetten.

Het CDA kwam in het debat over de euthanasiewet recht tegenover het kabinet te staan, net als later dus bij de embryowet zou gebeuren. Ross-van Dorp gaf in het debat aan dat het CDA ervan uit ging dat de bewindslieden van Kok II nog eens goed naar bepaalde elementen van de wet te zouden kijken, anders zou het CDA verschillende amendementen over de wet indienen.¹²³ Amendementen zijn een krachtig instrument voor oppositiepartijen en het CDA maakte hier zowel bij de embryowet als bij de euthanasiewet gebruik van. De partij botste flink met de coalitiepartijen op de medisch-ethische kwesties, maar had hier tegelijkertijd een kans om harde oppositie te voeren. Het CDA deed eerst een stevig beroep op de minister om bepaalde elementen van de wet te veranderen, anders zou het CDA dus amendementen indienen. De partij probeerde er eerst samen in het parlementaire debat met het kabinet uit te komen. Maar de partijen van de coalitie en het CDA lagen zo ver uit elkaar, dat tevredenheid van beide kanten een onmogelijk doel leek. Daarnaast vond het CDA bij de oppositie alleen steun bij de andere christelijke partijen, waardoor de partij niet de kans kreeg om als woordvoerder namens de oppositie op te treden. Het CDA was duidelijk en stellig in diens oppositievoering op de euthanasiewet, en themaloosheid kan ook hier de partij niet verweten worden, maar in het parlementaire debat had de partij uiteindelijk maar een kleine stem. Het CDA steunde veel van de amendementen die ingediend waren door andere (christelijke) partijen en diende ook zelf een aantal

---

¹²¹ HTK, 21 november 2000, 26691 nr. 25, 2003.

¹²² Ibidem.

¹²³ Ibidem.

amendementen in.¹²⁴ Het eerste amendement ging over het aanbieden aan patiënten van palliatieve zorg, maar dit amendement werd verworpen. Een ander amendement, dat gaat over het uitbreiden van de toetsingscommissie met een palliatief arts, werd tevens verworpen.¹²⁵ Ook de amendementen van de mede-christelijke partijen, waarvan de meesten samen werden ingediend door de SGP en de ChristenUnie, haalden de stemmingen niet. Het CDA had zich fel laten horen in het euthanasiedebat, maar kon uiteindelijk niet op tegen de meerderheid van de coalitie.

Resultaat

In het debat over de embryowet maakte Ross-van Dorp een opmerking die tekenend is voor een probleem waar het CDA al sinds 1994 tegenaan loopt in de oppositie. Ross-van Dorp zegt: 'Voorzitter. Tot slot nog het volgende. Onze regeringsleider, premier Kok, zal over het gebruiken van embryo's zeer waarschijnlijk geen televisietoespraak houden, zoals president Bush in Amerika. Bij mijn weten is dit debat ook niet live uitgezonden over radio en televisie'. Voorzitter Jetje van Nieuwenhoven (PvdA) antwoordt: 'Wel via de radio. In de meeste gemeentes in Nederland zijn de Kamervergaderingen via de radio te volgen.' Hierop antwoordt Ross-van Dorp:

Dan is er hoop. Wie weet, zal er nog meer gebeuren wanneer de Eerste Kamer over deze wet debatteert. Wij hebben over waarden gedebatteerd naar aanleiding van één van de meest ingrijpende voorstellen die men zich maar kan voorstellen, maar ik ben bang dat dit geruisloos aan de meeste Nederlandse burgers voorbij is gegaan.¹²⁶

Dit fragment laat zien waar de CDA-fractie een interne strijd mee voerde, namelijk het genereren van aandacht voor de partijstandpunten. De partij had sinds 1994 gemerkt dat aandacht in de oppositie niet meer zo vanzelfsprekend was als wanneer je als partij deel uitmaakte van het kabinet. Zoals in de historiografie besproken is zien historici en politicologen vanaf de jaren zestig tot tachtig een verschuiving van macht van het parlement naar het kabinet. Het CDA heeft deze macht met Lubbers lang weten vast te houden, maar

---

¹²⁴ HTK, 2000-2001, 28 november 2000, 26691 (Euthanasiewet) nr. 28, 2372-2375.

¹²⁵ HTK, 28 november 2000, 26691 nr. 28, 2373-2374.

¹²⁶ HTK, 4 oktober 2001, 27424 nr. 9, 361.

nu de partij alleen nog deel uitmaakt van het parlement en niet langer van het kabinet moet de partij extra veel moeite doen om aandacht te genereren. Dat die vanzelfsprekendheid verdwenen was blijkt goed uit deze opmerkingen van Ross-van Dorp.

Ondanks dat het CDA niet meer van de vanzelfsprekendheid van aandacht genoot en in de Kamer vooral slechts medestanders vond in de andere christelijke partijen, leek de oppositiestrategie van de partij rondom de medisch-ethische kwesties wel behaald. De partij maakte zeer duidelijk de eigen standpunten kenbaar en maakte goed gebruik van de mogelijkheid tot het indienen van amendementen om op deze manier zoveel mogelijk invloed uit te oefenen op de wetsvoorstellen van minister Borst. Echter was de partij nou eenmaal niet opgewassen tegen de coalitiemeerderheid en de partij voerde dan ook een van tevoren verloren strijd in deze debatten. De coalitiepartijen van Paars maakten dankbaar gebruik van de afwezigheid van de christendemocraten in het kabinet bij het invoeren van deze wetsvoorstellen. In de medisch-ethische kwesties was het voeren van harde oppositie een stuk haalbaarder dan bij de kwesties die besproken zijn binnen het thema buitenlandse zaken. Het CDA stond immers ideologisch lijnrecht tegenover de coalitiepartijen. De partij hoefde minder moeite te doen om met de eigen standpunten oppositie te voeren en zich zo duidelijk van het kabinet te onderscheiden, aangezien er geen geforceerde kritiekpunten gezocht hoefden te worden. Het uitvoeren van de controlerende taak die het parlement heeft op het kabinet was hier voor het CDA dan ook beter te doen. Toch maakte het lijnrecht tegenover het kabinet staan het de partij tegelijkertijd lastig in de oppositie, omdat ze als minderheid eigenlijk geen poot hadden om op te staan. Het CDA heeft vanuit de oppositie niet kunnen voorkomen dat het wetsvoorstel van de embryowet en het wetsvoorstel toetsing van levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding en wijziging van het Wetboek van Strafrecht en van de Wet op de lijkbezorging door beide kamers kwam. De medisch-ethische kwesties maakte het de partij nog eens duidelijk dat echte invloed op beleid vooral uitgeoefend werd door het kabinet.

Conclusie

In 1998 besloot het CDA het na vier droevige jaren in de oppositie anders aan te pakken. De partij wilde niet langer van themaloosheid beschuldigd worden en partijprominenten staken de koppen bij elkaar voor een nieuwe strategie. Het partijprogramma van 1998 werd gebaseerd op *Nieuwe wegen, vaste waarden* uit 1995 en het CDA had een belangrijk doel: de christendemocratische ideologie weer op de kaart zetten. In dit onderzoek is gekeken hoe het CDA met die strategie in het achterhoofd oppositie voerde op twee verschillende thema's. Valt er te concluderen dat het CDA zich de oppositie in de periode tussen 1998 en 2002 eigen heeft gemaakt?

Een duidelijk antwoord is op deze vraag niet te geven. Gekeken naar de geanalyseerde debatten op de thema's buitenlandse zaken en de medisch-ethische dilemma's lijkt het erop dat de fractieleden van de partij de boodschap hadden begrepen. Geen oppositievoeren om het oppositievoeren, maar gaan op de inhoud. Het CDA maakte bij wetsvoorstellen waar zij zich absoluut niet in konden vinden, zoals de embryowet en de euthanasiewet, goed gebruik van de middelen die de oppositie heeft, zoals het indienen van amendementen. Dat deze vaak niet werden aangenomen heeft niet zozeer te maken met goede of slechte oppositie, maar vooral met de christelijke minderheid die er in de Tweede Kamer op dat moment was. Het CDA zette zichzelf echter wel sterk op de kaart op deze onderwerpen en deed duidelijk moeite om aandacht te vragen voor de partijstandpunten wat betreft deze wetsvoorstellen.

Bij de debatten rondom de NAVO-kwesties en de situatie in Kosovo nam de oppositievoering een hele andere vorm aan, gezien de overeenkomsten tussen de partij en het kabinet. Verhagen gaf regelmatig erkenning aan het feit dat het CDA zich kon vinden in het regeringsbeleid, maar maakte ook gebruik van het debat om scherpe vragen te stellen en probeerde hiermee de verantwoordelijke bestuurders scherp te houden en tegelijkertijd de stem van zijn partij te laten horen. Het lijkt erop dat het CDA in zowel debatten waar de partij lijnrecht tegenover het kabinet stond als in debatten waar juist veel overeenkomsten waren goed vasthield aan de eigen ideologie en hier niet langer vanaf week om maar tegen het kabinet te kunnen aantrappen, zoals vaak was gebeurd in de oppositieperiode voor 1998.

Er moet erkend worden dat deze conclusie echter niet volledig is, gezien er veel meer debatten in de Tweede Kamer hebben plaatsgevonden tussen 1998 en 2002 waar het CDA aan deelnam, of dat nou debatten over buitenlandse zaken of medisch-ethische kwesties zijn of andere debatten. Vervolgonderzoek naar de oppositievoering van het CDA tussen 1998 en 2002 zou deze verschillende debatten verder kunnen analyseren. Ook is er nog veel ruimte voor onderzoek naar eventuele andere zaken die bijgedragen kunnen hebben aan een dan wel slagende of falende oppositieperiode. In de historiografie rondom mist nog veel onderzoek naar parlementaire oppositie. Niet alleen het CDA, maar ook andere oppositiepartijen zouden verder onderzocht kunnen worden om een completer beeld te krijgen van wat oppositie inhoudt, waar de politieke macht echt ligt en of regeren voor partijen in de oppositie inderdaad altijd het doel is. Ondanks de grote ruimte die er nog is voor verder onderzoek naar oppositievoering en specifiek oppositievoering van het CDA kan er in ieder geval vastgesteld worden dat de nieuwe oppositiestrategie van de partij, vasthouden aan de eigen standpunten, in beide onderzochte gevallen wel geslaagd is.

Het CDA had in 1998 opnieuw een probleem met leiderschap tijdens deze tweede oppositieperiode. De fractieleden van het CDA leken zich in de debatten dan wel goed aan de nieuwe strategie te houden, de partijleider die weinig in de eigen nieuwe ideologische weg zat maakte het de rest van de fractie soms lastig. Dat De Hoop Scheffer moeite had met zijn positie als partijleider in de oppositie, daar was hij zelf eerlijk over. Hij erkende dat oppositievoeren, bijvoorbeeld door op de juiste momenten de juiste motie in te dienen, een kunst apart was. Ook het vinden van de balans tussen een flinke tik uitdelen en genuanceerd blijven vond hij moeilijk. De reden dat het CDA soms niet tegen het kabinet en de coalitie op kon vanuit de oppositie kwam volgens De Hoop Scheffer ook door de afrekening van Paars met het jarenlange christendemocratische bewind: 'Paars danste op het graf van de christendemocratie.'¹²⁷

Of de argumentatie van de voormalig partijleider goed concludeert waarom het CDA toch af en toe moeite had met de oppositie valt in twijfel te trekken. Voor zijn partijleiderschap zat de partij immers al vier jaar in de oppositie en kende Nederland een even lange periode een kabinet zonder de confessionelen. De Hoop Scheffer nam de rol van partijleider pas op zich toen de oppositie niet meer nieuw was voor het CDA. De interne

---

¹²⁷ Van Ark, Brinkel, Mathies, Ten Napel en Schinkelshoek (red.), *25 jaar CDA*, 91.

problemen met de ideologische koers en de verhoudingen tussen de partij en partijleider lijken belangrijkere oorzaken van een toch soms moeizame oppositie.

Veel historici zien, zoals eerder is vastgesteld in het historisch debat, in de parlementaire geschiedenis een verschuiving van macht van het parlement naar het kabinet. Deze kijk op de parlementaire geschiedenis lijkt door het CDA bevestigd te worden. Het CDA wist goed dat de machtspositie niet in de oppositie lag en begeerde de oppositie daardoor niet. Hoewel de partij zichzelf in de oppositie opnieuw probeerde uit te vinden, was het uiteindelijk doel altijd om te regeren. Zoals Koole beargumenteerde vond er een ontwikkeling plaats waarbij de gevestigde partijen een steeds verder groeiende oriëntatie hadden op regeren in plaats van op volksvertegenwoordiging.¹²⁸ Het CDA, dat na drie regeerperiodes zeker als een gevestigde partij gezien kon worden, vertoonde dit gedrag ook. De partij had in de oppositie tijd genomen om zichzelf opnieuw uit te vinden, maar het doel was altijd regeren. Dit blijkt wel uit de zwaarte van de klap in 1998 zwaar toen bleek dat de partij opnieuw op de oppositiebanken plaats moest nemen. Daarnaast had de nieuwe strategie om vast te houden aan de eigen waarden en idealen als uiteindelijk doel om de christendemocratie weer onder de aandacht te brengen bij de kiezers om zo weer een plek in de coalitie te veroveren, wat onder Jan Peter Balkenende in 2002 weer lukte.

Deze drang van de partij om onderdeel uit te maken van de coalitie maakt het lastig om te concluderen of de partij in diens eigen ogen een geslaagde oppositieperiode achter de rug had in 2002, wanneer het doel altijd regeren was. De oppositie bood kansen, dat is zeker, maar het was niet de plek waar het CDA zich tussen 1998 en 2002 echt ooit thuis heeft gevoeld. De oppositie was vooral geslaagd als het ertoe leidde dat de partij in de volgende regeerperiode opnieuw deel kon nemen aan het kabinet, het liefst met een CDA'er in het torentje. Met Balkenende als minister-president vanaf 2002 valt in ieder geval te zeggen dat het CDA er in dat geval volgens de partij zelf in geslaagd is een goede oppositieperiode neer te zetten die geleid heeft tot een plek terug in de coalitie.

---

¹²⁸ Koole, 'Gouvernementalisering: De veranderende verhouding tussen regering en parlement in Nederland', 332-333.

Literatuur en bronnen

Literatuurlijst

- Ark, Rijk van, Theo Brinkel, Evert Mathies, Hans-Martien ten Napel en Jan Schinkelshoek (red.), *25 jaar CDA: Tussen macht en inhoud* (Baarn 2005).
- Baalen, Carla van, 'De parlementarisering van de kabinetsformatie', in: B.J. van Ettehoven, J. Polak, G. Roes, L. Verhey, B. Vermeulen, L. Weesing-Loeber en A. Weggeman (red.), *Rechtsorde en Bestuur: Liber Amicorum aangeboden aan Pier Hein Donner* (Den Haag 2018), 47-61.
- Balkenende, Jan Peter, 'Groen over paars. Over de heroriëntatie van het CDA', in: Frans Becker, Wim van Hennekeler, Monika Sie Dhian Ho en Bart Tromp (red.), *Zeven jaar paars* (Amsterdam 2001), 229-260.
- Breedveld, W. en J. Zijlstra, 'Minister-president 1967-1971. Een eerherstel voor het dualisme', in: *Voor de eenheid van beleid. Beschouwingen ter gelegenheid van vijftig jaar Ministerie van Algemene Zaken* (Den Haag 1987), 209-218.
- Bruyne, J.A. de, *De geschiedenis van Nederland in onzen tijd 1848-1888* (1901).
- Daalder, Hans, 'The Netherlands: Opposition in a segmented society', in: Robert A. Dahl (red.), *Political Oppositions in Western Democracies* (New Haven 1966), 188-236.
- Dahl, Robert A., *Political Oppositions in Western Democracies* (New York City 1966).
- Griensven, Peter van, 'Het parlementaire jaar 1998-1999', in: C.C. van Baalen, W. Breedveld, J.W.L. Brouwer, J.J.M. Ramakers en W.P. Secker (red.), *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 1999* (Nijmegen 1999), 144-163.
- Harryvan, Anjo G. en Jan van der Harst (red.), *Verloren Consensus: Europa in het Nederlandse parlementair-politieke debat 1945-2013* (Amsterdam 2013).
- Hooven, M. ten, 'Een machtspartij met idealen. Een geschiedenis van het CDA 1980-2010', in: Gerrit Voerman (red.), *De Conjunctuur van de Macht: Het Christen Democratisch Appèl 1980-2010* (Amsterdam 2011), 59-109.
- Hooven, M. ten en R. de Jong, *Geschiedenis van de Christelijk Historische Unie 1909-1980* (Amsterdam 2008).
- Janssen, J. (red.), 'Wetgever Borst, Overzicht van het wetgevingsoeuvre van dr. E Borst-Eilers als minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 22-08-1994 tot 22-07-2002' (Den Haag 2002), in opdracht van Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 17-19.

Kersbergen, Kees van, Anthonie Lucardie en Hans-Martien Ten Napel (Red.), *Geloven in macht: de christen-democratie in Nederland* (Amsterdam 1993).

Koole, R., 'Gouvernementalisering: De veranderende verhouding tussen regering en parlement in Nederland', *Tijdschrift voor Constitutioneel Recht* (2018) 5, 317-341.

Kroeger, P.G. en Jaap Stam, *De rogge staat er dun bij: macht en verval van het CDA 1980-1994* (Amsterdam 1998).

Lijphart, Arend, *Patterns of democracy: government forms and performance in thirty-six countries* (New Haven, 1999).

Lucardie, P., I. Noomen en G. Voerman, 'Kroniek 2001. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2001' in: G. Voerman (red.), *Jaarboek 2001 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 2003), 15-95.

Maarseveen, H.T.J.F. van, *De heerschappij van de ministerraad* (Den Haag 1969).

Manin, Bernard, *The Principles of Representative Government* (Cambridge 1997).

Metze, Marcel, *De Stranding: Het CDA van hoogtepunt naar catastrofe* (Nijmegen 1995).

Napel, Hans-Martien ten, 'Hoe rechts is het CDA? Christen-democraten gaan mee met de tijdgeest.', *Nationaal Archief Magazine* 4 (2010), 4-7.

Norton, Philip, 'Making sense of opposition', in: Ludget Helms (red.), *Parliamentary opposition in old and new democracies* (New York 2009), 236-250.

Oud, P.J., *Het Jongste Verleden 1-6 (1948-1951)*.

Peters, Klaartje, 'D66 en de christelijke partijen: een terugblik op de paarse jaren', *De Hofvijver* (maandelijkse uitgave van het Montesquieu Instituut), 11 (2021) 121.

Peters, Klaartje, *Een Doodgewoon Kabinet: acht jaar Paars 1994-2002* (Amsterdam 2015).

Rijksvoorlichtingsdienst, *Kabinet Kok II: portretten van ministers en staatssecretarissen, regeringsverklaring, formatieverloop en regeerakkoord* (Den Haag 1998).

Thompson, Mark R. en Philipp Kuntz, 'Stolen Elections: The Case of the Serbian October', *Journal of Democracy* 15 (2004) 4, 159-172.

Versteegh, Kees, *De Honden Blaffen: Waarom het CDA geen oppositie kan voeren* (Amsterdam 1999).

Welderens baron Rengers, W.J. van, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland sedert 1849* (1889).

Bronnen

Handelingen Tweede Kamer (HTK)

HTK, De algemene politieke beschouwingen naar aanleiding van de Miljoenennota voor het jaar 1996 (20 september 1995).

HTK, 1998-1999, 30 september 1998, 26032 (Toetreden tot NAVO door Hongarije, Polen en Tsjechië) nr. 8, 333-358.

HTK, 1998-1999, 6 oktober 1998, 26032 (Toetreden tot NAVO door Hongarije, Polen en Tsjechië) nr. 10 (Stemmingen).

HTK, 1998-1999, 28 april 1999 (Debat over actuele situatie in Kosovo) nr. 75, 4357-4379.

HTK, 2000-2001, 5 oktober 2000, 21501-02 (Motie uitspraken minister BuZa) nr. 354, 598-599.

HTK, 2000-2001, 21 november 2000, 26691 (Euthanasiewet) nr. 25, 2001-2072.

HTK, 2000-2001, 28 november 2000, 26691 (Euthanasiewet) nr. 28, 2372-2375.

HTK, 2001-2002, 2 oktober 2001, 27423 (Embryowet) nr. 7, 238-287.

HTK, 2001-2002, 27423 (Embryowet, amendement Van der Vlies) nr. 16.

HTK, 2001-2002, 4 oktober 2001, 27423 (Embryowet) nr. 9, 359-378.

CDA-bronnen

CDA, 'Nieuwe wegen, vaste waarden: Aanzet tot een strategisch beraad binnen het CDA' (Den Haag 1995), Rapport van het Strategisch Beraad van het CDA.

CDA, Evaluatierapport van de commissie-Gardeniers na de Gemeenteraads- en Tweede Kamerverkiezingen van 1994 (1994).

CDA, 'Wie niet kiest, verliest!' (CDA Confrontatie bundel 1 februari 1997).

CDA, 'Nieuwe wegen in aanleg' (Rapportage van de werkgroep logistieke en technische aspecten CDA - campagnes 1998), juli 1998.

CDA, 'Samenleven doe je niet alleen', Verkiezingsprogramma 1998-2002 (1998).

Overige bronnen

D66, 'Bewogen in beweging', verkiezingsprogramma 1998 (1998).

VVD, 'Investeren in uw toekomst', verkiezingsprogramma 1998 (1998).

PvdA, 'Een wereld te winnen', verkiezingsprogramma (1998).

Websites

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, 'Verkiezingen en regering 1994-2001',

<https://cda-digitaal.dnpp.nl/perioden/1994-2001/verkiezingen-en-regering>.